

Humanvetenskapliga institutionen

”Dock benådades de till svärdet”

En glömd historia om det legaliserade blodbadet i Kalmar 1525

Oscar Holst

HÖGSKOLAN I KALMAR
Humanvetenskapliga Institutionen

C-uppsats i Historia, 15 hp

Titel:

”Dock benådades de till svärdet”: En glömd historia om det legaliserade blodbadet i Kalmar 1525

Författare: Oscar Holst

Handledare: Jonas Sjölander

Examinator: Fabian Persson

ABSTRACT

The study examines the massacre of the garrison of the castle of Kalmar in 1525 and its causes. The goal of the investigation has been on the one hand to elucidate the most probable sequence of events, and on the other to identify as many different plausible explanations to the massacre as possible. For this end, four contemporary sources have been examined and compared in their details. To enable a broad basis for interpretation, the author has consulted various works on the themes of warfare, soldiers and violence in the late middle ages and the sixteenth century.

Apart from political aspects, the study highlights social and cultural conditions as important factors in explaining how the massacre could be carried out without provoking any single part of society. Among these are found the idea of the perceived natural ferocity of siege warfare, the exposed position of soldiers in general and the low status of lansquenets in particular, as well as the increasing general acceptance of executions and retribitional violence.

The paper finishes with a discussion on the importance of the event under investigation as part of a greater whole, and asks whether or not it is worthy of the sparsely used label of ”blood bath”. In relation to this, the author inquires for an expanded historical debate on the relationship between cultural and social values and conditions, and the use of violence in society.

Nyckelord: blodbad, massaker, våldsutövning, våldskultur, avrättningar, krigföring, krigslagar, belägringar, legoknektar, soldater, Vasatiden, unionskrigen, östersjöpolitiken, Gustav Vasa, Berend von Melen

INNEHÅLL

1	INLEDNING	1
2	SYFTEN OCH MÅLFÖRMULERING	4
3	POLITISK BAKGRUND – GUSTAV ERIKSSON (VASA), BEREND VON MELEN OCH ÖSTERSJÖPOLITIKEN CA 1520	5
4	METOD	10
4.1	Utgångspunkter och empiriskt urval.....	10
4.2	Analytisk grund och val av litteratur	12
4.3	Disposition och struktur.....	13
4.4	Metodiska överväganden och problem.....	14
5	FORSKNINGSLÄGE: SOCIAL, EKONOMISK, OCH KULTURELL KONTEXT	17
5.1	Litteraturen – en kritisk analys.....	17
5.2	Det tidiga professionella soldatyrket.....	19
5.2.1	Förutsättningarna	19
5.2.2	Militärentreprenörerna.....	20
5.2.3	Legoknektarna	21
5.2.4	Relationen mellan furste, militärentreprenör och legoknekt: en svår ekvation	26
5.2.5	Några svenska perspektiv	28
5.3	Den senmedeltida krigsrätten.....	30
5.3.1	De senmedeltida krigens rättsliga grundval.....	30
5.3.2	Krigsrättens möjligheter, struktur och instanser.....	32
5.3.3	Soldaten och krigsrätten	34
5.3.4	Belägringarnas lagar	35
5.4	Europeisk vålds- och straffkultur under tidigmodern tid	36
5.4.1	Från kompensation till vedergällning	36
5.4.2	Dödsstraffet – tillämpning och innebörd	38
5.4.3	Våldskultur av ”svenskt” märke?	39
6	DET LEGALISERADE BLODBADET I KALMAR 1525	41
6.1	Primärkällorna – en kritisk analys	41
6.2	Förhållandena i garnisonen	44
6.2.1	De tyska landsknektarna.....	44
6.2.2	Övriga personer på slottet.....	47
6.3	Det yttre förloppet kring striderna vid slottet	50
6.4	Det yttre förloppet kring massakern	55
6.5	Analys och slutsatser: Innebörd och orsakssamband	59
6.5.1	Kungens agenda.....	59
6.5.2	Berend von Melens agenda	60
6.5.3	Soldaternas situation och motivation.....	61
6.5.4	De skilda rättsuppfattningarna.....	64
6.5.5	De oklara och ansträngda lojaliteterna	65
6.5.6	Den rättsliga motiveringen	67

6.5.7	Folkets roll och kulturella föreställningar om det legitima våldet.....	69
7	SAMMANFATTNING.....	72
8	SLUTDISKUSSION: BLODBAD ELLER EJ?.....	74
	KÄLLFÖRTECKNING OCH REFERENSER.....	79
	BILAGA 1 – DEN YNGRE MEDELTIDSBORGENS UTFORMNING.....	81

1

INLEDNING

Året var 1525. Det var mitt i högsommaren. Kalmar stad och län hade sett några svåra månader, då staden som så många gånger tidigare hade hamnat mitt i skottelden under en stor maktkamp. Men nu var det över. Kalmar slott hade äntligen erövrats av den svenske kungen. Allt skulle inom kort återgå till det normala. Men det fanns en sak som behövdes göras först. Det hade nyligen hållits rättgång och juryn hade kommit fram till, att de människor som suttit på slottet innan kungen erövrade det var att betrakta som förrädare. Allesammans. Egentligen borde de därför steglas, vilket var brukligt förfarande med förrädare, men man hade valt att mildra domen till halshuggning med svärd. Och nu, på en och samma dag, kanske bara inom loppet av någon timme eller två, lät man så avrätta alla dessa människor som till antalet bör ha uppgått till närmare hundra. *Var* avrättningarna ägde rum vet man inte exakt, men det bör ha varit på galgbacken strax utanför staden. *Att* domen verkställdes, det har vi dock ingen anledning att betvivla.

Kalmar var vid denna tid landets näst största stad, efter Stockholm, och oerhört viktig både som handelsstad och, med anledning av slottet, som militär stödjepunkt. Borgarståndet dominerade innanför stadsmuren, medan bönderna bodde utanför. Samma mur sträckte sig i en båge från Norrport, vid hamnens norra ände, till Söderport vid det ännu ej raserade gråbrödraklostret. Inom denna synnerligen begränsade yta trängdes tusentals personer. Denna sommar måste trängseln ha varit särskilt outhärdlig. Kung Gustaf hade nämligen, sedan några månader, låtit sända bud runt hela Sverige med begäran om militära förstärkningar, som å det hastigaste skulle bege sig ned till Kalmar. Stadens borgare hade knappast varit speciellt glada över uppgiften att nu behöva uppbåda mat och husrum åt dessa tills så nyligen oväntade besökare.

Staden i sig hade aldrig varit något större problem att inta för en belägrande armé. Slottet var dock en annan historia. Redan Magnus Ladulås hade kallats det "rikets nyckel", och sedan 1300-talet hade det utsatts för en mängd angrepp. Dock hade endast de allra mest målmedvetna lyckats inta slottet. Kung Gustaf och hans trupper hade denna sommar också fått känna på slottets okuvlighet. Efter en faktisk

belägring på ett par månader hade en allt större styrka ansamlats i staden, bestående av omkring 1000 soldater, kanske mer. En dag i slutet av juli hade så slutligen styrkan gått till attack mot slottet, och enligt samstämmiga uppgifter hade striderna pågått från morgonen till eftermiddagen. Morgonen därpå hade den försvagade styrkan inne på slottet bett om att få förhandla, vilket kungen inte verkar ha gått med på. Hur det än var med den saken hade besättningen valt att till slut lämna slottet och tåga över till fienden, något som alltså visade sig bli ett ödesdigert misstag.

Händelsen har inte lämnat några omfattande spår efter sig i historieböckerna och brukar aldrig benämnas. Begreppet *Kalmar Blodbad* känns inte alltför avlägset, men detta epitet brukar istället vanligen reserveras för hertig Karls utrensningar av Sigismunds anhängare i staden år 1599. Medan arbete efter arbete har tillägnats exempelvis Stockholms blodbad, har dock mycket få historiker intresserat sig för massakern i Kalmar. Emil Hildebrand använder spontant ordet ”blodbad” i ett arbete från 1901.¹ Lars-Olof Larsson är en av få som på senare år i någon mån har uppmärksammat fallet. I sin bok *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann* nämner han kort händelsen i sitt politiska sammanhang och beskriver den enligt följande:

Detta veritabla blodbad i Kalmar, som kostade minst ett sextiotal man livet, väckte en starkt negativ uppmärksamhet utomlands. Att avrätta legoknektar, som inte gjort något annat än att lyda sin krigsherres order och givit upp mot löfte om fritt avtåg, stred mot vedertagna ’krigslagar’.²

I början av 1960-talet gav tidningen *Barometern* ut en bok som med titeln *Historieglimtar från Kalmar Slott*. I den sammanställdes de korta artiklar om slottets historia som historikern Manne Hofrén hade publicerat i tidningen. En av dessa artiklar handlar om just striderna i Kalmar 1525 och Hofrén beskriver de viktigaste omständigheterna. Av någon märklig anledning uppger han dock faktiskt inte vad som slutgiltigt hände med de besegrade trupperna, utan nämner endast att dessa tvingades att ”ge sig på nåder och onåder”, i enlighet med krönikören Peder Swarts beskrivning. Däremot tar Hofrén också upp en ”föga verifierad uppgift”, som skall ha lämnats av en N. I. Löfgren år 1828. Enligt denna historia skulle

¹ Emil Hildebrand. 1901. ”Gustav Vasa och Berend von Melen”. I *Historisk tidskrift* 21, s. 271.

² Lars-Olof Larsson. 2002. *Gustav Vasa: landsfader eller tyrann?*, s. 142. [se även sidorna 141 och 146]

belägringstrupperna, mitt under underhandlingarna om dagtingan, ha sprängt slottsporten, rusat in i slottet och genom salarna och huggit ned alla människor i hela borgen.³ Det är synd, när nu artikelserien verkar ha varit uppmärksammas och populär, att inte Hofrén tog tillfället i akt att faktiskt berätta den empiriskt belagda och minst lika rafflade versionen. Ingen av ovannämnda blir alltså speciellt utförliga. Visserligen är detta förståeligt, med tanke på deras arbetes ramar. Ändå verkar det märkligt att ingen valt att lyfta ämnet mer.

Syftet med detta arbete har därför varit att försöka klarlägga vad som hände dessa dramatiska dagar i Kalmar och hur det kunde inträffa. Självklart har det i vår svenska historia utspelat sig oräkneliga våldsdåd, som är värda att uppmärksammas. Många av dem är långt mer spektakulära och brutala, än det som i detta fall intresserat mig. Ändå kan fallet, vilket jag hoppas läsaren kommer att instämma i, ge oss en del insikter av värde om vår svenska historia.

Säkerligen skulle en del redan nu avfärda avrättningarna i Kalmar 1525 som ett resultat av godtycklig kunglig maktutövning. Jag menar att detta är en lite för enkel slutsats. Det går visserligen inte att bortse från att det verkar ha funnits ett starkt drag av godtycklighet i särskilt äldre tiders våldsutövning. Ändå tror jag att det finns möjlighet att skönja uppfattningar kring vad som ansågs ligga inom acceptabla gränser för det mänskliga handlandet. Det är synd om vi med denna typen av argumentation helt enkelt avfärdar våldsdåd. Istället bör vi förstås försöka lära något om de bakomliggande kulturella, moraliska och psykologiska fenomen, liksom politiska, ekonomiska och sociala aspekter som utgör den naturliga bakgrunden för all mänskligt handlande. Överhuvudtaget har jag under arbetets gång alltmer börjat fundera kring vad vi kan säga kring våldsutövning i vår svenska historia. I en artikel ifrån 1997 efterfrågar Dick Harrison fler historiska analyser av svensk våldskultur.⁴ Jag hoppas att detta arbete skall kunna vara ett litet bidrag. Ämnet synes ganska utforskat.

³ Manne Hofrén. 1961. *Historieglimtar från Kalmar slott*, s. 56.

⁴ Dick Harrison. 1997. "Murder and Execution within the Political Sphere in fifteenth century Scandinavia". I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning* Band 63 Häfte 2.

2

SYFTEN OCH MÅLFORMULERING

Uppsatsen har två huvudsakliga syften. Det ena är att utreda om massakern i Kalmar 1525 verkligen förtjänar den undanskymda plats i vår historieskrivning som den hittills verkar ha haft. En följdfråga blir vilka aspekter av fallet som kan sägas vara speciellt anmärkningsvärda och värda att lyfta fram.

Det andra centrala syftet är att bidra till att synliggöra aspekter av och villkor för särskilt centralmaktens våldsutövning under tidigmodern tid. Särskilt fokuseras avrättningar och deras eventuella legitimitet. På detta plan kan uppsatsen ses som en fallstudie i krigs-, vålds- och bestraffningskultur i det senmedeltida/tidigmoderna samhället.

Uppsatsen syftar dessutom till att bilda ett underlag för en diskussion som egentligen ligger utanför uppsatsens ramar, men som ändå aktualiseras i arbetets avslutade diskussion. Här problematiseras begreppen *blodbad* och *massaker*. Hur skall dessa begrepp definieras och vad är skillnaden mellan dem? Vad faller inom respektive utom ramarna för begreppen? Hur talar vi egentligen om våldsdåd i det förflutna? Hur avgörs vilka våldsdåd som anses ”värre” än andra?

För att kunna uppnå dessa syften måste fallet utredas i sina detaljer och orsakssamband analyseras, vilket följaktligen har varit målet med detta arbete.

3 **POLITISK BAKGRUND – GUSTAV ERIKSSON (VASA), BEREND VON MELEN OCH ÖSTERSJÖPOLITIKEN CA 1520**

År 1521 valdes Gustav Eriksson (Vasa) till svensk riksföreståndare. Svenskarna gjorde uppror mot Kalmarunionen och unionskungen Kristian II. Den svenska landsbygden erövrades relativt enkelt, men de befästa slotten utgjorde ett större problem. Vid nyåret 1522 höll danskarna fortfarande Stockholm, Kalmar, Älvsborg och de finska borgarna. För att erövra dem behövdes militära specialenheter som svenskarna saknade. Riksföreståndaren fick nu vända sig till hansestaden Lübeck med vädjan om militär hjälp. Gustav hade vistats en tid i Lübeck innan upproret startade och hade kontakter där. Lübeck hade ett intresse av att hjälpa Sverige eftersom ett enat unionsvälde i allmänhet, och Kristian II:s politik i synnerhet, var ofördelaktigt för stadens handelspolitiska position i Norden. I utbyte mot hjälpen ställde Gustav utsikter om stora handelsförmåner. Våren 1522 anlände så de lübska hjälpkårerna, och de skulle komma att bli till stor hjälp.⁵

Medan Kristian II reste till Nederländerna för att förhandla med sin svåger kejsar Karl V om undsättning, blev nu en man vid namn Sören Norby kung Kristians främste man i Sverige. Han ledde den danske kungens flotta och behärskade dessutom Finland dit han nu koncentrerade huvuddelen av sina trupper. Norby flyttade bland annat 2000 man från Stockholm som lämnades allvarligt försvagat – det var nu bara en tidsfråga innan staden skulle falla. Kristians grepp om Danmark blev också det klart svagare; i januari 1523 avsade sig den danska upprorsrörelsen tro- och lydnesseden till kung Kristian. Ny pretendent till den danska kronan blev hertig Fredrik. Såväl den danska adeln som Lübeck stödde honom. För Gustav Eriksson var detta inte fullt lika välkommet – nu var det inte längre säkert att Lübeck hellre såg ett självständigt Sverige än en återupprättad Kalmarunion. Säkert var detta tänkbara scenario en av anledningarna till att han redan den sjätte juni 1523 lät utse sig till Sveriges kung. Å andra sidan befann sig Sören Norby i ett allt mer besvärligt läge. Hans strategi verkar ha varit någon form av rysk undsättning, men vad han än tänkt sig hade han inte möjlighet att undsätta Stockholm. Bara några dagar efter det

⁵ Göran Behre, Lars-Olof Larsson & Eva Österberg. 2001. *Sveriges historia 1521-1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*, s. 31.

svenska kungavalet kapitulerade staden. Samma sommar inleddes erövringarna av de finska borgarna. Sören Norby begav sig i september till Gotland för att säkra innehavet av ön.⁶

Det är omkring denna tid som den tyske krigaren och militärentreprenören Berend von Melen på allvar träder in på scenen. Berend härstammade ifrån vad som verkar ha varit en någorlunda högt uppsatt och respekterad familj i dagens Sachsen i det tysk-romerska riket. Många av släktens manliga medlemmar gjorde sig en karriär inom det militära som riddare och legoknektar, och flera dök upp i Norden omkring denna tid. Tack vare sitt namn, och kanske också genom en del skicklighet, kunde Berend utmärka sig och avancera i leden. Han kunde fungera som legosoldat och befäl, men var dessutom med all sannolikhet av stort värde som ett slags administratör och organisatör inom framför allt militära områden. På så vis fyllde han en viktig funktion som förmedlande länk mellan å ena sidan sina furstliga arbetsgivare och å den andra sina soldatkollegor. Berend hade arbetat för Kristian II och tillhörde den skara män som den 4 november, på dennes kröningsdag, i Stockholm dubbats till riddare. Berend gick dock över i Gustav Erikssons tjänst efter erövringen av Stegeborg 1521, där han suttit belägrad men till slut varit tvungen att ge sig. Hur frivillig denna övergång var är osäkert; enligt vissa uppgifter skedde det hela rentav under dödshot. Berend von Melen blev i varje fall snart en av den nye svenske kungens närmast förtrodda.⁷ Tack vare Berend von Melen och hans trupper erövrades snart det danska Blekinge ifrån Danmark. Svenska trupper hade dessutom fått in en fot i Bohuslän. Kungen hade även, åtminstone muntligen, lovat Berend att Kalmar slott och län skulle tillfalla honom på livstid om han lyckades erövra det. I juni 1523 öppnade också Kalmar stad och slott sina portar för den tyske riddaren, och här fann Berend nu sitt nya hem.⁸ Samma år gifte han sig dessutom med kungens sysling, Margareta Erikssdotter (Vasa).⁹

⁶ Lena Huldén. 2008. *Med blod och svärd 1000-1520*, s. 226-227.

⁷ Hildebrand 1901, s. 246-248.

⁸ Torsten Holm. 1923. *Svensk krigföring under rikets tillblivelse- och tillväxtperiod*, s. 126-127; Huldén 2008, s. 227.

⁹ Hildebrand 1901, s. 249.

Fredrik I krävde att de svenska trupperna skulle dra sig tillbaka ifrån Blekinge och Bohuslän, men kung Gustav vägrade att gå med på detta.¹⁰ Dessutom var det oklart vem som borde ha rätt till Gotland. Att Sören Norby skulle fördrivas därifrån var man definitivt ense om, men inte mer än så. Gustav försökte hinna före, och skickade därför på hösten 1524 en truppstyrka under Berend von Melens ledning till Gotland. Man lyckades erövra största delen av ön, men Norby höll fortsättningsvis Visby. Samtidigt var kung Gustav invecklad i diplomatiska förhandlingar med Fredrik I och hansestäderna i Malmö. Mötets beslut av den 1 september, kallat *Malmö recess*, fastslog att Blekinge skulle lämnas tillbaka till Danmark, men också att Gotland skulle tillfalla Sverige förutsatt att svenskarna senast samma dag hade lyckats erövra ön. Det hade man dock inte, vilket mötesdeltagarna alltså ännu inte kände till.¹¹ Under år 1524 hade omständigheterna av detta skäl blivit sådana, att en spricka (om än liten till en början) synes ha uppstått mellan kung Gustav Eriksson och herr Berend von Melen. Hur stor denna misstro till en början i realiteten var har vi ingen möjlighet att ta reda på, men den nu begynnande konflikten skulle komma att få en mycket blodig upplösning som ju är detta arbetes egentliga fokus. Det vi dock utan tvivel kan säga är att den misslyckade Gotlandsexpeditionen hade varit ett stort bakslag och en rejäl besvikelse för kungen.¹²

Kungen ville nu att Berend skulle komma upp till Stockholm för att avlägga rapport och diskutera framtiden. Denne begav sig dock direkt från Gotland till Kalmar. I början av oktober hölls ett herremöte i Vadstena i vilket kungen, med stöd av riksrådet, kom fram till att kungen ensam skulle ha rätt att oinskränkt förfoga över alla rikets slott. Redan den sjunde oktober utgick ett brev som förklarade att ett antal svenska män, däribland en Nils Eriksson, nu förklarats som hövitsmän över Kalmar slott och stad – detta trots att Kalmar redan var förlänat till Berend von Melen.¹³ Detta till trots ville kungen tydligen inte ge sken av någon öppen brytning. Den 29 december utgick nämligen ifrån kungens kansli en inbjudan till Berend om att bevista kungens systems bröllop med greve Johan av Hoya, som liksom Berend var

¹⁰ Huldén 2008, s. 227.

¹¹ Lars-Folke Landgren. 2008. *Tvekampen 1521-1611*, s. 10.

¹² Hildebrand 1901, s. 253-254.

¹³ Johan A. Almquist (red). 1864a. *Gustaf den förstes registratur 1, 1524*, s. 267-268; Hildebrand 1901, s. 254.

tysk adelsman och mycket snabbt hade knutits till kungen.¹⁴ Samma dag skrev han emellertid ett brev till Olaf Larensen, en av de män som tilldelats befälet över Kalmar slott och stad, i vilket kungen klargjorde, att ifall Berend von Melen valde att inte resa till Stockholm så skulle han se till att slottet ”icke föll kungen och riket ur händer”.¹⁵ Det råder alltså inget tvivel om att kungen vid det här laget hade börjat misstro Berend. Den 22 januari 1525 skrev kungen till Berend igen, försäkrade honom att han inte hade någon anledning att misstro kungen, bad honom att ta sitt förnuft till fånga och bege sig till Stockholm. Samma dag utgick ett brev med liknande syfte ifrån riksrådet, också det riktat till herr Berend.¹⁶ Även riksrådet försäkrade att de ej ”förnummit at konungen blivit honom ogunstig”. Eftersom breven inte tycktes ha medfört önskad effekt gick kungen ett steg längre och skrev i februari ett lejdebrev, som skulle garantera Berends säkerhet, om han bara ville bege sig till Stockholm.¹⁷ Till slut gav Berend med sig, men först efter att ha lämnat över slottet till sin bror, Henrik von Melen.¹⁸ Kungens allt mer irriterade diplomatiska försök att tillskansa sig slottet fick därför fortgå hela våren, samtidigt som han åt andra håll skickade ut alltfler brev om förstärkning till Kalmar. Till slut accepterade han till och med att skicka tillbaka Berend till staden, efter att ha erhållit dennes löfte om att övertala brodern att ge upp slottet.¹⁹

Källorna som finns till förfogande avger detaljerade berättelser om vad som hänt efter det att Berend återvänt till Kalmar. Samtidigt är källorna i sina detaljer förvirrande och delvis motstridiga. Berend lyckades, under vad som verkar ha varit ett gästbud som mer eller mindre urspåret till ett rent dryckesslag, oövervakad ta sig in på slottet. Kort därefter ledde han ett överraskningsanfall mot staden i vilket omkring 10 borgare dödades innan angriparna var tvungna att retirera in på slottet. Denna aktion uppfattade kungen som en regelrätt brytning och från och med nu betraktade han Berend von Melen utan tvivel som förrädare. Berend menade å sin sida att utfallet hade varit ett försök att återerövra staden som rättmätigt tillhörde honom. Berend stannade sedan på slottet en kort tid och tog bland annat emot Sören

¹⁴ Almquist 1864a, s. 283-284; Hildebrand 1901, s. 255.

¹⁵ Almquist 1864a, s. 284; Hildebrand 1901, s. 255.

¹⁶ Johan A. Almquist (red). 1864b. *Gustaf den förstes registratur 2*, 1525, s. 7-8; Hildebrand 1901, s. 255.

¹⁷ Almquist 1864b, s. 23-24; Hildebrand 1901, s. 255.

¹⁸ Hildebrand 1901, s. 257-263.

¹⁹ *Ibid*, s. 263-270.

Norby. Det finns ganska starka indikationer på en mer eller mindre planerad allians mellan Berend von Melen, Sören Norby och anhängare till familjen Sture, som vid denna tid leddes av Sten Sture den yngres änka Kristina Gyllenstierna. Kanske är detta i så fall förklaringen till att Nils Sture, Sten Sture den yngres son, och en dotter till Sören Norby (vars namn jag inte kunnat få fram, förmodligen är det inte känt) nu hamnade på Kalmar slott. Där satt de med eller mot sin vilja fram till slottets fall, då de föll i kungens händer. Berend von Melen själv lämnade snart Kalmar, tillsammans med sin familj, för att söka allt militärt stöd han kunde finna. Men kungen tänkte inte avvaktandes sitta och invänta några förstärkningar. Någon gång i mitten av juli gick så kungens ansamlade styrkor till anfall mot det befästa slottet.²⁰

²⁰ Hildebrand 1901, s. 263-270.

4

METOD

4.1 Utgångspunkter och empiriskt urval

Gustav Eriksson och Berend von Melen lyckades inte reda ut sin tvist, alltså utbröt väpnad konflikt. Efter slaget om Kalmar slott avrättades de kvarvarande försvararna som en naturlig följd av detta. Alla analyser som tidigare gjorts av massakern i Kalmar och dess orsaker har i stort nöjt sig med att konstatera detta förhållande och man har uppenbarligen inte ansett det värt att problematisera händelsen ytterligare.

Det finns dock två vetenskapliga arbeten som klartlagt vilka källor som vid en sådan närmare analys kan tänkas användbara. Den första, som redan har hänvisats till i bakgrundsdel, ”Gustav Vasa och Berend von Melen”, skrevs av Emil Hildebrand och publicerades i *Historisk Tidskrift* för år 1901. Den andra artikeln heter ”En stridsskrift mot Gustav Vasa: ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena”, skrevs av Gottfrid Carlsson och publicerades i *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen* för år 1918.²¹ Hildebrands artikel syftade i stort till att klarlägga de politiska turerna mellan Berend von Melen och kung Gustav Eriksson (Vasa) genom en kritisk genomgång av allt det tryckta och otryckta material som avslöjade någonting om Berend von Melens verksamhet i Sverige. Hildebrand nämner dock i sin artikel en försvarsskrift av Berend von Melen som genom andra källor var känd men som ingen vid det laget hade lyckats lokalisera. Gottfrid Carlsson hittade dock försvarsskriften i Tyskland och skrev därför sin artikel, närmast som ett komplement till de uppgifter som Hildebrand hade tagit fram. Det verkar inte speciellt sannolikt att fler källor kommer att dyka upp som har mer att förtälja om detaljerna i detta ämne. Urvalet av primärkällor för detta arbete har alltså byggts på vad som genom dessa två gedigna arbeten är känt. Vare sig Hildebrand eller Carlsson fäster alltså speciellt stor uppmärksamhet vid massakern i Kalmar. Det är å ena sidan rimligt, eftersom de inom ramen för deras uppsatser inte har möjlighet att ägna särskilt mycket utrymme åt enskilda händelser. Å andra sidan anser jag det ändå anmärkningsvärt att man inte tydligare signalerar att händelsen skulle vara värd någon särskild uppmärksamhet. Det skall i sammanhanget påpekas att vare sig

²¹ Gottfrid Carlsson. 1918. ”En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa: Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena. I *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen* 5, s. 1-44.

Hildebrand eller Carlsson gör sken av att vara särskilt Gustav Vasa-vänliga. Vi har alltså ingen särskild anledning att tro att de *medvetet* sopat händelsen under mattan. Ändock är det förstås alltför troligt att ett traditionellt fokus, där rent politisk historia har varit i blickfånget, inte direkt intresserat sig för denna typ av historia.

För att kunna utreda händelseförloppet har fyra av de av Hildebrand och Carlsson omnämnda källorna använts. Den första är kungens brev ifrån den 25 juli år 1525, som återfinns i registraturet.²² Vidare rör det sig om några sidor i Peder Swarts krönika.²³ Den tredje källan är en expeditionsdeltagares, Clement Renzel, betraktelser.²⁴ Slutligen är det Berend von Melens stridsskrift, vars innehåll tillgängliggjorts och återberättas i Gottfrid Carlssons ovan nämnda studie.²⁵ Det finns ytterligare ett par någorlunda samtida källor som åtminstone nämner intagandet av Kalmar slott 1525. Men de har, inom den snäva ramen för arbetet, inte kunnat tas fram. Det är dock ytterst osannolikt att detta skulle vara någon förlust att tala om. Om jag inte totalt missförstår Hildebrand och Carlsson så har dessa utsagor knappast några nya detaljer att bidra med. Om så hade varit fallet hade dessa tvivelsutan presenterats i deras arbeten. De fyra källor som här föreligger är utan tvivel de klart viktigaste för att kunna klarlägga händelseförloppet. För en detaljerad kritisk granskning av de källor och den litteratur som använts, hänvisas läsaren till de inledande kapitlen i respektive huvudavsnitt.

Det finns utomordentligt lite information om besättningsens bakgrund och vi kan i princip inte namnge en enda av de människor som denna dag miste livet. I alla de källor och i all litteratur som jag lyckats lokalisera kännetecknas de sällan som mer än som en hop ”tyska landsknektar”. Det var förstås av flera skäl ett bekvämt sätt att beskriva slottsgarnisonen på, men det var förmodligen också en förenkling. Det finns flera indikationer på att det kan ha funnits svenskar på slottet, och förmodligen andra som inte var soldater. Om detta kan vi dock inte säga något säkert. I detta arbete kommer utgångspunkten vara att den klara majoriteten av de avrättade var legoknektar från Tyskland, något som vi kan vara näst intill helt säkra på. För att kunna svara på dessa frågor om garnisonsbesättningsens bakgrund har några övriga

²² Almquist (red) 1864b, s. 181-183.

²³ Nils Edén (red). 1912. *Konung Gustaf I:s krönika*, s. 80-83.

²⁴ Clement Renzel. 1816. ”Clement Rensels Berättelse; hörande till Konung Gustafs I:s Historia” i *Handlingar rörande Skandinaviens Historia II*, s. 13-54.

skrifter använts och skall ses som ett komplement till ovan nämnda källor. De bidrar med viktiga uppgifter som berör förhållandena före och efter striden i Kalmar. Dessa verk är tidigare presenterade Gustav Vasas registratur för år 1524 och 1525, Hildebrands nämnda framställning från år 1901, samt Lars J Larssons licentiatavhandling om Sören Norby²⁶, där viktiga uppgifter hämtats som berör Gotlandsexpeditionen 1524 och knektarnas tidigare förehavanden.

4.2 Analytisk grund och val av litteratur

Utifrån de frågor som väckts under det analytiska arbetet med empirin har författaren tyckt sig kunna urskilja tre närliggande men ändå distinkta och i viss mån disparata forskningsfält, som det varit nödvändigt att i grundläggande omfattning orientera sig i för att kunna förstå och tolka empirin. Det har varit en ambition hos författaren att låta dessa olika områdena berika varandra för att på så sätt kunna teckna en komplex helhetsbild. Det har därför ansetts viktigare att ta fram litteratur inom olika områden, snarare än att få till en uttömmande utredning om all forskning inom varje enskilt område. Det har alltså handlat om att ganska brett angripa sig ämnet för att finna så många olika tänkbara förklaringsmodeller som möjligt. De berör sociala, ekonomiska och kulturella aspekter; den politiska bakgrunden har redan klarlagts av Hildebrand och Carlsson och det har därför inte ansetts befogat att mer än nödvändigt diskutera dessa omständigheter. Dock har de politiska aspekterna vävts samman med de övriga i den tolkande analysdelen.

Det första av dessa tre områden presenterar det tidiga professionella soldatyrket och dess förutsättningar. Bland annat avhandlas legoknektarnas ursprung, motivation, status och position i den europeiska samhällsstrukturen. Vidare presenteras kort de militärentreprenörer som under denna tid fungerande som viktiga länkar mellan furstar och soldater. Berend von Melen kan sägas ha varit en av dem, och underlaget möjliggör en analys av hans roll. I det tredje kapitlet diskuteras relationen mellan fursten, (i denna studie Gustav Eriksson), militärentreprenören och soldaterna. Här aktualiseras inte minst de problem och otydligheter som kunde uppstå dem emellan. I

²⁵ Carlsson 1918, s. 1-44.

²⁶ Lars J. Larsson. 1986. *Sören Norby och Östersjöpolitiken*.

ett avslutande kapitel presenteras översiktligt det som skrivits om det ”svenska” förhållningssättet till legoknektar under tidsperioden.

Nästa del utgör en naturlig fortsättning, där jag presenterar och diskuterar de rättsliga aspekterna hos medeltida krigföring. Detta är av betydelse då vi skall försöka förstå hur pass provocerande dödandet av soldater i detta läge kan ha anses ha varit. Här klargörs också hur man gick till väga för att klara upp militära rättfall och vad som ansågs utgöra den rättsliga grundvalen för sådana beslut. Vidare avhandlas de möjligheter och problem som den löst definierade krigsrätten innebar. I ett särskilt kapitel tas belägringskrigföringens speciella förutsättningar upp.

I den sista delen diskuteras översiktligt vålds- och straffkulturen och dess utveckling under samma tidsperiod. I ett särskilt avsnitt avhandlas avrättningsars utförandepraxis och symbolik, med särskilt fokus på halshuggning och stegling, då dessa två bestraffningsformer verkar ha varit påtänkta i det aktuella fallet. Delen avslutas med ett kort kapitel som syftar till att aktualisera frågan om vi kan tala om någon särskilt ”svensk” vålds- eller bestraffningskultur.

4.3 Disposition och struktur

Arbetet består av tre huvuddelar. I den första redogörs för den för fallet relevanta kulturella, sociala och ekonomiska historiska kontexten. Denna del syftar till att identifiera de för tolkningen av primärmaterialen mest centrala uppgifterna, men också till att inviga läsaren i ämnet och redovisa centrala och för uppsatsen relevanta delar av den forskning som inom de olika områdena har utförts. Av detta skäl har det varit författarens ambition att, i denna del, i så liten utsträckning som möjligt tolka och låta de tidigare forskningsresultaten stå för sig själva.

I arbetets empiriska del har, så detaljerat som källorna tillåter, det faktiska *händelseförloppet* och *omständigheterna* kring massakern av Kalmar slotts garnison år 1525 klargjorts. Detta har genomförts genom en studie av de ovan nämnda huvudkällorna. I den mån källorna motsäger varandra diskuteras deras olika sanningshalt. Den empiriska delen har strukturerats upp i tre avsnitt. Det första fokuserar på vad källorna förtäljer om garnisonens sammansättning. Detta för att vi skall kunna säga något om vilka människorna var som fanns på slottet och om deras

bakgrund. Den andra delen presenterar vad som i källorna avslöjas angående händelseförloppet av striden vid slottet; Stridernas förfarande, och av samtliga någorlunda samtida källor påstådda våldsamhet, är av intresse när vi skall försöka förstå och värdera den massaker som står i centrum för denna uppsats. Den sista delen avhandlar stridernas efterspel fram till själva massakern.

Nästa del är av analytisk art och syftar till att kategorisera och beskriva såväl omedelbara som mer bakomliggande förklaringar till massakern, av såväl politisk som ekonomisk, social och kulturell art. Huvudsakligen används de i bakgrundsdelen presenterade aspekterna av krigs-, vålds- och straffkulturen för att tolka och analysera det som presenterats i den empiriska delen. Men också andra slutsatser som författaren dragit, utifrån rent logiska grunder, presenteras. Orsakstyperna har kategoriserats under sju rubriker. De tidigare berör huvudsakligen aktörer och deras beslut, de senare strukturer och mentaliteter. Jag vill dock generellt inte peka ut vissa förklaringar som viktigare än andra, då detta inte explicit nämns.

Arbetet avslutas med en diskussionsdel. Här har jag velat väcka funderingar kring hur vi kan sätta in fallet i sitt historiska sammanhang och vilken betydelse den bör tillmätas. Här diskuteras också huruvida det är värt att försöka jämföra olika liknande fall, och hur vi i så fall klassificerar dem.

4.4 Metodiska överväganden och problem

Det kan vid första anblick verka alltför ambitiöst att tolka empirin utifrån hela tre ämnesområden. Detta har dock ansetts befogat för att kunna få ut maximalt av den mycket begränsade information primärkällorna lämnat oss. För att kunna förstå vad som finns dolt bakom källornas rader behövs insikter i samtidens mentala strukturer. Överhuvudtaget har arbetets induktiva anslag motiverat en bred analytisk front. Målet har varit att frambringa så många faktorer som möjligt som kan utgöra förklaringsmodeller i analysdelen. Det är således viktigt att här påpeka att det inte varit min högsta prioritet eller ambition att få bakgrundsområdena fullständigt och proportionerligt representerade i uppsatsen. Det finns dock ett annat, viktigare skäl till det faktum att viss litteratur så flitigt refereras, medan annat får mindre plats. Det är nämligen slående vilken avsaknad på litteratur som faktiskt råder. Det har självfallet varit en ambition att ta fram så många olika författare som möjligt, men i

de allra flesta fall behandlas ämnena i forskningen ytterst perifert. Därav ser dispositionen ut som den gör. Särskilt två verk intar en central plats i arbetet, och det är därför lämpligt att de utsätts för en särskild kritisk granskning. Särskilda teoretiska problem diskuteras i den kritiska analys som inleder denna del.

Man måste se forskningskontexten som mycket övergripande presenterad. Tidsperspektivet är som läsaren märker brett, vilket det bör vara med tanke på att vi talar om tämligen trögflytande kulturella, sociala och ekonomiska strukturer. Därav har inte bara 1500-talet, utan också senmedeltiden som epok sin givna plats i arbetet. Av denna anledning har endast sådant tagits med, som kan anses föga kontroversiellt – med andra ord rör det sig om tydligt empiriskt belagda strukturer inom europeisk krigs- och våldskultur i brytningen mellan medeltid och tidigmodern tid. Det skall också sägas att arbetet behandlar i första hand *européiska* sociala, ekonomiska och kulturella strukturer. Huruvida dessa liknar eller inte liknar andra civilisationers motsvarande drag kommer jag inte vidare att diskutera. Sverige betraktas i detta arbete som en given del av den västeuropeiska kulturkretsen. Således känns det inte märkligt att använda litteratur som behandlar icke-svenska (men dock europeiska) förhållanden. Det är upp till läsaren att reflektera kring om vi i någon grad ser universella drag som går igen i många civilisationer, eller om det istället får anses vara utmärkande för den europeiska kulturkretsen.

En problematik som i viss mån berör alla de tre ovanstående bakgrundsområdena är att man måste vara medveten om att när det talas om straffrätt och krigsrätt under vår äldre historia blir man med nödvändighet, åtminstone i någon mån, anakronistisk. ”Straffteorier som struktur är en senare företeelse”, skriver Christian Häthen.²⁷ Denna problematik vad gäller det analytiska är också aktuell när vi försöker klassificera en händelse som den i Kalmar 1525. Är det till exempel motiverat att kalla en händelse för ett ”blodbad”, om inte samtiden benämnde den som sådan? Det viktiga är, ifall vi använder dessa anakronistiska grepp, att de är ytterst medvetna och används av rätt skäl. Syftet kan vara att få syn på historiska mönster som samtiden inte lade märke till. Det kan också vara en strategi för oss i nutiden att värdera och

²⁷ Christian Häthen. 2004. *Stat och straff: Rättshistoriska perspektiv*, s. 44.

klassificera olika företeelser i det förflutna, till exempel efter vad vi upplever vara en mer ”rättvis” mall. Självklart måste vi vara försiktiga och undvika att överanalysera.

5 FORSKNINGSLÄGE: SOCIAL, EKONOMISK, OCH KULTURELL KONTEXT

5.1 Litteraturen – en kritisk analys

Fritz Redlichs verk, *The German Military Enterpriser*, torde vara det mest uttömmande forskningsarbete som gjorts om de tyska legoknektarnas historia (för att inte säga om legoknektar över huvud taget).²⁸ Redlich fokuserar framför allt på 1600- till 1800-talen, men även medeltidens och renässansens legoknektar behandlas i omfattande redogörelser. I fokus för Fritz Redlichs verk står inte minst de aktörer som denne benämner *military enterprisers*. Detta är ett något otympligt och inte minst svåröversatt begrepp, men jag har valt att fortsättningsvis benämna dem *militärentreprenörer*. Berend von Melen kan, som sagt, sägas åtminstone delvis ha spelat denna något flytande roll och Redlichs verk utgör således en utmärkt analytisk grund när vi skall försöka förstå dennes förehavanden. Dessutom diskuteras legoknektarnas situation. Redlich redovisar konkreta fakta, allt från lönesättning och inventarier, men diskuterar även mer abstrakta teman som sociala villkor, gruppbildningar, intressekonflikter och upprorsstämningar. Eftersom Fritz bottnar i en mycket omfattande empiri är det svårt att finna uppenbara svagheter i hans verk. Utöver Fritz har även Michael Malletts artikel ”Mercenaries” i boken *Medieval Warfare: A History* använts som kompletterande tolkningsgrund för detta avsnitt.²⁹

Avsnittet om krigsrätt/krigspraxis är lite mer problematiskt och kräver en extra utläggning. Det är väldigt få historiker som har gett sig in på denna minerade mark. Det är bekant för vem som helst att många historiker skriver om krig på något sätt och i någon form, men det är väldigt få som faktiskt försökt analysera de bakomliggande antaganden, alternativt mer uttalade regler, som låg till grund för den medeltida krigföringen. En del historiker skulle kanske rentav mena att det inte ens går att tala om en senmedeltida krigsrätt, eller åtminstone en *fungerande* sådan. Stabila institutioner som effektivt kunde reglera våldsanvändning är direkt otypiskt för det medeltida samhället, istället är det snarare det så kallade ”moderna” samhället

²⁸ Fritz Redlich. 1965. *The German Military Enterpriser and His Work Force: A Study in European Economic and Social History* Volym I.

som vi kännetecknar på detta sätt. Det är alltså inte alls speciellt konstigt att det skrivits så lite i ämnet. De allra flesta författare hanterar inte problemet mer än möjligen ytterst perifert. Jag har dock lyckats hitta ett verk, *The Laws of War in the Late Middle Ages* av den renommerade brittiske historikern Maurice Keen, som ägnar en hel bok åt just detta problem.³⁰ Eftersom Keen varit så pass ensam på denna arena dominerar hans verk så kraftigt denna del av bakgrunden. Det innebär alltså inte att jag inte har försökt få fram andra författare som stöder honom eller anlägger andra perspektiv. Det skall dock poängteras att Maurice Keens arbeten bildar en viktig analytisk grundval för denna uppsats. Ett litet problem med Keen är att han, liksom så många utomnordiska historiker, inte intresserar sig för nordiska förhållanden. Han sticker inte under stol med att empirin främst hämtas från Hundraårskriget, mellan England och Frankrike, och därmed rör sig i en tidsperiod cirka 100-200 år före händelserna i Kalmar. Jag menar nog ändå att de kulturella förhållanden han låter påskina i stor utsträckning rimligen bör ha gällt också för övriga Europa och däribland de nordiska länderna. Detta inte minst eftersom krig ofta var en internationell företeelse och där de olika länderna hade stort behov av gemensamma överenskommelser och konventioner för att kunna förhandla och finna konfliktlösningar på fruktbara sätt. Ett annat problem är dock den allmänna giltigheten hos de lagar som Keen beskriver och svårigheterna att vid rättsövergrepp i krig hävda sin rätt. Inte desto mindre beskriver Keen övertygande det faktiska samhällseliga intresset av att hålla reglerna intakta. Och inte minst var lagarna ytterst viktiga som idealiska rättesnören vilka de faktiska omständigheterna jämfördes emot. På så vis kan man också komma fram till i vilken utsträckning ett rättsfall så att säga avvek från det accepterade. I någon mån har även Christoffer Duffys verk *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660* använts.³¹ Tyvärr ägnar sig Duffy, liksom så många andra som skriver om krigföring, inte i någon större utsträckning åt kulturella eller sociala aspekter utan framför allt tekniska. Därför är hans verk endast av begränsat intresse för denna undersökning.

²⁹ Michael Mallett. 1999. "Mercenaries". I *Medieval Warfare: A History*, Maurice Keen (red), s. 209-229.

³⁰ Maurice Keen. 1965. *The Laws of War in the Late Middle Ages*.

³¹ Christoffer Duffy. 1996 (1979). *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*.

Det sista bakgrundsavsnittet behandlar vålds- och bestraffningskultur under den aktuella tidsepoken. Insikter i vad som ansågs vara ”accepterat” våld, framför allt från centralmaktens sida, kan bidra till en förståelse för hur man skall se massakern i Kalmar 1525. Kort uttryckt: var det systematiska halshuggandet av uppemot hundra människor överhuvudtaget en anmärkningsvärd händelse i Sverige under denna tid? Det skall påpekas att här har en kraftig avgränsning har behövts göras. Det tidigare nämnda verket *Stat och Straff: Rätthistoriska perspektiv* av Christian Häthén har använts, men den civilrättsliga kulturen är bara i viss mån intressant eftersom fallet nog i första hand får sägas vara ett krigsfall.³² Ett annat problem är att krigsrättsliga frågor är mycket svårare att hantera analytiskt än civil straffrätt. Medan civilrätten var relativt klart definierad var krigsrätten det inte. Problematiken är delvis besläktad med den som anförts ovan angående Maurice Keens verk. Om brott och straff finns visserligen en del skrivet, men det är i begränsad utsträckning som historikerna intresserat sig för avrättnings genomförande och våldet i sig självt. I denna uppsats vill jag främst komma åt de kulturella, symboliska och eventuellt propagandistiska aspekterna vid våldsanvändning i allmänhet och avrättningar i synnerhet. Jonny Ambrius, som hänvisas till i denna del, är en av få svenskar som skrivit om själva avrättningarna – vilka olika sätt som fanns att avrätta folk på och vilka kulturella föreställningar de olika metoderna bottnade i.³³ Ambrius bok är inte direkt en fackbok för historiker, men även den kritiske historikern bör kunna uppskatta Ambrius originella attityd gentemot sitt ämne. Dessutom har det relativt nyutkomna verket *Violence in Early Modern Europe 1500-1800* använts, i vilket författaren Julius Ruff tar upp en mängd aspekter på våld och dess olika uttrycksformer under tidigmodern tid.³⁴

5.2 Det tidiga professionella soldatyrket

5.2.1 Förutsättningarna

Högmedeltiden hade varit riddarnas glansperiod. Med hjälp av relativt små, välutrustade, och effektiva ryttarhärer kunde de feodala härskarna framgångsrikt bedriva krigsföring på ett nytt sätt. Adelns morot för att delta i krigen var skattelättnaden. Under 1400-talet började dock fotsoldaten bli taktiskt allt viktigare i

³² Christian Häthén 2004.

³³ Jonny Ambrius. 1996. *Att dömas till döden: Tortyr, kroppsstraff och avrättningar genom historien.*

³⁴ Julius R. Ruff. 2001. *Violence in Early Modern Europe 1500-1800.*

den europeiska krigsföringen. Adelskavalleriet, som hade varit så dominant under högmedeltiden, fick svårare att hävda sig. Europas furstar behövde nya strategier för att vinna krigen. Lösningen låg alltså framför allt i användningen av större härar och taktiskt infanteri. Men de fortfarande relativt svaga centralmakterna hade problem att påkalla stora, allmänna uppbåd. Det fanns inga egentliga värnpliktsystem. Istället förlitade sig nu politiska aktörer - såväl regenter som länsberrar, friherrar, grevar, hertigar med mera - i allt större utsträckning på *professionella* soldater. Man började att på ett mer medvetet sätt än tidigare försöka leta reda på och rekrytera män som kunde tänka sig att gå ut i krig mot ersättning. Kvantiteten blev viktigare än kvaliteten på de enskilda soldaterna. I takt med denna utveckling uppstod en stark efterfrågan på mellanhänder som kunde leda och organisera denna alltmer omfattande rekrytering.³⁵

5.2.2 Militärentreprenörerna

Inte minst med tanke på den bristande byråkrati som var tämligen kännbar ännu på 1500-talet, men också med anledning av de allt större legoarméer som den nya tidens furstar efterfrågade, kom militärentreprenörerna att fylla viktiga funktioner. I stort sett alla europeiska stater var under 1500-talet mer eller mindre beroende av dessa mellanhänder. I Italien kallades de som regel kondottiärer (*condottieri* på italienska). Utöver den rena befälsrollen behövdes de alltså för att rekrytera och organisera de något svårhanterliga legotrupporna.³⁶ Överhuvudtaget strävade man mot att effektivisera och smidiggöra förehavandet kring dessa affärer. Så småningom behövdes bara en underskrift för att affärsrelationen mellan fursten och entreprenören skulle anses legalt giltig. Dessutom hade denne tämligen fria händer i sin rekryteringsprocess som får sägas ha varit synnerligen informell.³⁷

Att många militärentreprenörer hade adlig bakgrund förefaller föga konstigt. De utgjorde naturliga kontakter för furstemakten åt vilken de ofta beviljade lån eller stod till förfogande med andra tjänster. Här fanns alltså ytterligare en möjlighet för den flitige adelsmannen att genom att arbeta som denna typ av administratör och

³⁵ Mallett 1999, s. 213; Hulden 2008, s. 178-179; Dick Harrison. 2003. *Europa i världen - Medeltiden*, s. 27-28.

³⁶ Redlich 1965, s. 13; Ruff 2001, s. 53.

³⁷ Redlich 1965, s. 19.

organisatör åt furstemakten tjäna en extra slant.³⁸ Militärentreprenören behövde dock inte ha någon särskilt glamorös bakgrund. Många härstammade från lågadeln; det var en ytterst naturlig utveckling för en riddare att avancera till denna roll. Men det förekom även att folk ifrån borgerskapet eller rentav ännu enklare ursprung avancerade till att arbeta som militärentreprenör.³⁹

Fritz Redlich menar att den central-europeiska militärentreprenören under 1400- och 1500-talen vanligtvis inte hade några politiska motiv bakom sin verksamhet. Istället var det huvudsakligen *ekonomiska* skäl som var drivande. Här ligger alltså Redlichs teoretiska distinktion gentemot huvudsakligen politiska aktörer, det ville säga furstar och adel, som istället använde sina trupper till exempel för att utöka sin landareal. Dock fanns det självklart personer som kryssade mellan dessa olika roller. En krigsherre av vilken rang som helst egentligen kunde använda sina trupper för egna politiska syften eller, för rent ekonomiska vinningars skull, ställa dem till förfogande för andra.⁴⁰ Däremot kan man också se en tendens mot att militärentreprenörerna under 1500-talet, under loppet av sin karriär, tenderade att så småningom investera i jordtillgångar. Det förekom också att furstarna belönade dessa genom att tilldela dem jord istället för pengar. Annars hade de möjlighet att, om de bara överlevde den riskfulla militärbranschen, ackumulera tillräckligt med kapital för att kunna göra dessa dyra, men säkrare, investeringar. Utvecklingen gick också vanligen mot att de försökte förändra förutsättningarna för deras ägande – från innehav av jord i egenskap av säkerhet för lån, till förläningar, till friherrskap.⁴¹ En sådan utveckling kunde förstås på sikt hota den enväldige monarkens maktposition. Det är således knappast förvånande att Macchiavelli, så tidigt som 1510, riktade stark kritik emot användandet av militärentreprenörer och andra typer av mellanhänder i maktutövningen.⁴²

5.2.3 Legoknektarna

Fritz Redlich använder frekvent begreppet *adventurers* (äventyrare) i sin benämning av legoknektar under högmedeltiden – han vill alltså medvetet skilja dem från de

³⁸ Redlich 1965, s. 31.

³⁹ Ibid, s. 106.

⁴⁰ Ibid, s. 36.

⁴¹ Ibid, s. 99-100.

⁴² Mallett 1999, s. 228; Redlich 1965, s. 70.

”riktiga” legoknektar som återfanns under senmedeltid och 1500-tal. Denna första typ av närmast ”privata” militära grupperingar blev allt vanligare i takt med den växande befolkningen i Europa. Föga förvånande sattes redan dessa grupperingar samman och organiserades av något slags ledare med mer eller mindre inflytande över gruppen. Kännetecknande var att de främst motiverades av plundringsbyte som de hoppades komma över, snarare än den regelbundna betalning som 1400- och 1500-talets legoknektar förväntade sig.⁴³ Reaktionen från samtidens människor var blandade. Från vissa håll uppfattades de som banditer som parasiterade på landsbygden och bidrog till moraliskt förfall. Andra såg dem som effektiva militära enheter. Legoknektarnas stora problem, bortsett från att de riskerade att uppfattas som kriminella, var att de utsatte sig för en stor ekonomisk risk. Mot slutet av medeltiden blev dock deras roll successivt allt tydligare. Under 1400- och 1500-talen fanns andra möjligheter än tidigare för dessa människor att säkra regelrätta kontrakt med furstemakten och därmed så att säga legitimera sin verksamhet.⁴⁴

Det mest rättvisa tycks vara att tillstå, att legoknektarna härstammade ifrån ett brett spektra av sociala skikt och att de hade vitt skilda bakgrunder. Det kan dock vara till hjälp att urskilja några grova *huvudkategorier* som trots allt är möjliga att skönja. Å ena sidan fanns de ofta inhemska, stående, soldater som adeln förfogade över. Visserligen erhöll det världsliga frälset redan skattefrihet i utbyte mot att ställa soldater på benen, men dessa feodala överenskommelser var begränsade. Som exempel kan England nämnas: här var vasallen tvungen att ställa sina trupper till furstens förfogande under endast fyrtio dagar om året. Han var inte heller skyldig att skicka iväg sina soldater bortom Storbritanniens fastland. Därmed fanns det en möjlighet för adeln att *utöver* detta grundåtagande, som garanterade det fredliga förhållandet mellan furste och vasall, ställa sina soldater till ytterligare förfogande mot ersättning. Denna kategori av för strid väl förberedda, väl utrustade och tränade soldater (många av dem riddare) *kunde* alltså agera som legoknektar, men de utgjorde under 1500-talet knappast längre sinnebilden för den typiske legoknekten.⁴⁵ Det var nämligen inte möjligt att enbart med hjälp av dessa bygga upp de stora arméer som den nya tidens härskare efterfrågade.

⁴³ Mallett 1999, s. 6.

⁴⁴ Ibid, s. 213.

⁴⁵ Redlich 1965, s. 22.

Istället öppnades nya möjligheter för människor av de lägre samhällsklasserna att göra en militär karriär. Men dessa ”egentliga” legoknektar kunde i sin tur uppfattas på olika sätt. Fritz Redlich gör en indelning i två kategorier. Den första kategorin utgjorde de soldater som tjänstgjorde kortare eller längre tid, men som även fortsättningsvis var starkt knutna till sitt eget samhälle. Målet var alltså att efter avslutad tjänstgöring återvända hem. Det är rimligt att anta att stridsdugligheten hos dessa soldater varierade; så speciellt yrkesdugliga var de med andra ord inte alltid. Trots den uppenbara faran kunde det finnas starka incitament för männen att ta värvning; förutom de rent ekonomiska skälen kunde dessa orutinerade soldater också motiveras av samhällig bekräftelse. Åtminstone från det *egna* samhället verkar man ha sett med blida ögon, för att inte säga uppmuntrat, denna typ av verksamhet. Det verkar nämligen ha ansetts som ett manlighetstecken att, åtminstone för en kortare tid, bege sig ut i krig. Många lockades av utsikterna till ära och framgång. Redlich exemplifierar med följande scenario: en yngling kommer hem efter sin första tjänstgöring och har fått mersmak, kanske visade sig detta första ”äventyr” vara mycket lönsamt. Han har plundrat till sig bra utrustning och vapen och känner sig därför än mer redo att rycka ut ännu en gång, då hans tjänster efterfrågas. Detta kanske upprepas också en tredje eller fjärde gång. Den tidigare så otränade ynglingen börjar mer och mer likna en ”professionell” soldat. Det behövde ändå inte betyda att soldaten så att säga rycktes upp ifrån sitt eget samhälle, trots den ibland mycket långa tiden som han vistades ifrån sin hemort.⁴⁶

Det fanns dock också vad som av samtiden upplevdes vara en annan sorts professionella soldater. De benämndes, ofta i nedsättande bemärkelse, som ”landsknektar”. I tysk-romerska riket kallades de också, för att använda ett annat samtida uttryck, ”fahrendes Volk” – benämningen säger onekligen något om den rotlöshet som man ansåg präglade dessa människor. I motsats till föregående kategori gjorde de kriget till sitt *huvudsakliga* arbete. Vanligt var att de höll till på krogar och värdshus för att försäkra sig om att inte missa nästa rekryterande agent som kom till staden.⁴⁷ Här fanns säkerligen den typ av människor som kunde ha livnärt sig på annat sätt, men som ändå lockades till krigets riskfyllda värld. Här fanns ju utsikter

⁴⁶ Redlich 1965, s. 117.

⁴⁷ Ibid, s. 117.

om erkännande och ära, äventyr, och inte minst snabba och stora vinster. Men också andra människor sökte sig till landsknektarnas farliga yrke. Bland dem fanns kriminella, utstötta, flyktingar, emigranter och politiska exiler – men också människor som helt enkelt inte kunde hitta jobb, som led svårt av fattigdom eller som hade andra typer av sociala problem. Många människor, särskilt utstötta och arbetslösa, såg kriget (så länge det utspelade sig någon annanstans än i de egna hemtrakterna) som en möjlighet att livnära sig – kanske rentav den *enda* möjligheten.⁴⁸ Julius R. Ruff tillägger att landsknektarna ofta var ogifta unga män. Det hände även att vissa regeringar tvingade fångar i tjänst, särskilt vid de tillfällen då bristen på soldater var särskilt påtaglig.⁴⁹ Inte minst på grund av deras krigstjänst utvecklade de inte färdigheter av verklig nytta för andra, civila yrken. Att passa tillbaka in i det civila samhället efter lång krigstjänst kunde därför vara mycket svårt. Många före detta soldater fastnade därför nästan omedelbart i kriminalitet.⁵⁰ Detta leder oss till ett särdeles viktigt faktum: genom att ge sig in i soldatycket så placerade man sina intressen i bjärt kontrast till i stort sätt hela det övriga samhällets, som i allmänhet ville ha fred. Eller som Fritz Redlich uttrycker det: ”While the latter wanted peace, the lansquenets [landsknektarna] as professional warriors wanted war. The approach of peace seems to have been dreaded by these fellows.”⁵¹

Emedan uppfattningarna hemifrån alltså verkar ha varit blandade, var legoknektarnas allmänna rykte sämre på de platser där de i tjänsten hamnade. Michael Mallett talar om att vad som kom att känneteckna legosoldater under medeltiden var ”the gradual emergence of a concept of ‘foreignness’, which distinguished the true mercenary [...] from the ordinary paid soldier.”⁵² En legoknekt var alltså *något mer* än bara en avlönad soldat: det fanns andra associationer kopplade till knekten och dennes verksamhet, och däribland finner man det utländska draget. En annan mycket utbredd uppfattning angående legoknektar i allmänhet var att de var svåra att lita på. Legoknektarna krävde självfallet betalning – de hade inget som helst intresse av att riskera livet för en furste som inte betalade dem. Trots att betalningen ofta kom sent eller rentav uteblev var det framför allt legoknektarna som anklagades för bristande

⁴⁸ Redlich 1965, s. 118; Mallett 1999, s. 217.

⁴⁹ Ruff 2001, s. 53-54.

⁵⁰ Ibid, s. 64-65.

⁵¹ Redlich 1965, s. 136.

⁵² Mallett 1999, s. 209.

trohet. I värsta fall utbröt myterier. Kontrasten var stark till det gamla ridderliga idealet om trohet och uppoffringsvillighet. Särskilt med detta i åtanke blir skepsisen mot landsknektarna särskilt förståelig.⁵³

Så länge kriget pågick hade alltså landsknektarna jobb. Desto besvärligare blev det när kriget var över. Då gällde det att så fort som möjligt hitta ett nytt kontrakt. Särskilt under 1300- och 1400-talen tenderade landsknektarna att hålla ihop i sina redan etablerade sammansättningar som utvecklades till mer eller mindre rena rövarband. ”This kind of nuisance”, skriver Redlich, ”was stopped as time went on, but the staying together for a limited time to find a new master remained common practice until the early seventeenth century”.⁵⁴ Denna strategi var dock utan tvekan till soldaternas fördel. Som enhet hade de betydligt bättre förhandlingsläge än att enskilt försöka hitta nya arbetsgivare. Dessutom hade de möjlighet att utnyttja entreprenörens eller andra officerares förhandlingskompetens och kontaktnät. För de som ändå valde eller tvingades till att bryta upp från knektgemenskapen, väntade vanligen svåra tider. De handlingar som i kriget var tillåtna, var förbjudna i fredstid. Omställningen kunde bli mycket svår och frustrerade för soldaterna. Ensamma, eller möjligen i små grupper, försökte dessa män hitta något sätt att försörja sig på. Resultatet blev ofta att man drev från stad till stad, från by till by. Att hålla sig på resande fot hade två distinkta fördelar. Å den ena sidan var det lättare att hålla sig informerad om vad som hände på krigsfronten och var man därmed rimligen kunde hitta jobb, å den andra fanns möjligheter att i någon mån försörja sig genom att stjäla och plundra bönder ute på landsbygden. Det hör till saken att utsikterna att komma undan förstas var betydligt godare om sådan verksamhet bedrevs där lagens arm hade svårt att nå, det vill säga utanför städerna. Man kan utan svårighet föreställa sig vilken nagel i ögat detta måste ha varit för 1500-talets härskare, som i allt högre grad gjorde anspråk på våldsmonopol och rättssäkerhet. Det fanns från centralmakternas sida mer eller mindre tydliga ambitioner att lösa problemet, inte minst genom att så fort som möjligt upplösa och fördriva de entledigade soldaterna. Det var dock inte förrän det tidiga 1600-talet som de starkare statsmakterna egentligen lyckades bryta legoknektarnas ”dåliga” vana att hålla ihop i ”rövarband”.⁵⁵ Soldater, och särskilt

⁵³ Mallett 1999, s. 210; Ruff 2001, s. 54-55.

⁵⁴ Redlich 1965, s. 119.

⁵⁵ Redlich 1965, s. 119-120; Ruff 2001, s. 55-56.

legoknektar, var som läsaren kanske har förstått i allmänhet ytterst impopulära hos civilbefolkningen. Ofta tvingades den att på ett eller annat sätt ställa upp med husrum och mat. Särskilt entledigandet av soldater var besvärligt och ledde ofta till blodiga konflikter. Som Ruff uttrycker saken: "Even as military discipline, pay, supply, and housing improved, however, the relationship between civilians and soldiers remained fraught with violence".⁵⁶

5.2.4 Relationen mellan furste, militärentreprenör och legoknekt: en svår ekvation

Emedan militärentreprenören som regel behövde underteckna ett skriftligt avtal med sin furste, var detta knappast nödvändigt för soldaternas räkning (oftast kunde de förstås inte läsa). Det räckte istället med att soldaterna fick avlägga en muntlig ed. Under det tidiga 1500-talet uppstod de tidigaste krigsartiklarna som en slags produkt av dessa eder. En analys av dem indikerar att legoknektarna verkar ha haft en stark position under 1500-talets tidigare hälft. Kontrakten som upprättades mellan entreprenörerna och legoknektarna reglerade nämligen inte bara legoknektarnas skyldigheter, utan också entreprenörernas. Från och med andra halvan av 1500-talet försvagades dock legoknektarnas position då kontrakten istället fick karaktär av disciplinära regler, som så föga om furstarnas och militärentreprenörerna skyldigheter gentemot soldaterna. Det är intressant nog mycket möjligt att Sverige varit ett av de första europeiska länder som så att säga satt edens innebörd på pränt och därmed tydligt definierat de förpliktelser som ålades den professionella soldaten. Intressant nog nämner Fritz Redlich därför just de svenska artiklarna som exempel, som sattes i bruk av Gustav Eriksson (Vasa), och som finns att läsa i *Gustav Vasas registratur*⁵⁷ ⁵⁸.

Redlich identifierar två olika affärsstrategier hos de militärentreprenörerna. Den första möjligheten var att, utan tidigare kontrakt med en furste, börja rekrytera soldater. Man rekryterade då helt på eget bevåg, och erbjöd sedan truppens tjänster till högstbjudande. En uppenbar nackdel med denna idé var att entreprenören helt själv tog på sig all risk. Ifall hans trupper inte efterfrågades fick han problem. Av

⁵⁶ Ruff 2001, s. 64.

⁵⁷ Johan A. Almquist (red). 1887. *Gustaf den förstes registratur* 10, 1535.

⁵⁸ Redlich 1965, s. 121.

kanske främst detta skäl började denna variant fram emot slutet av 1400-talet att bli allt ovanligare. Istället skaffade sig entreprenören som regel *först* ett kontrakt med en furste och först därefter påbörjades rekrytering av trupperna.⁵⁹

Denna andra strategi kan förefalla som ett för entreprenören säkrare kort, men i praktiken var också detta mycket vanskligt. Om han inte själv formellt accepterade rollen som kreditor åt sin furste, tvingades han ofta förr eller senare in i den. Något som mycket tydligt framträder är nämligen de europeiska kungamakternas notoriskt dåliga förmåga att leva upp till överenskommelserna i dessa kontrakt. Vare sig entreprenörens eller legotruppernas löner betalades vanligtvis ut i tid. Våldigt ofta riskerades hela krigsföretag då de upproriska legoknektarna av denna anledning vägrade att lyda order. Det fanns också en påtaglig risk att hela styrkan helt enkelt skulle upplösas. I en sådan situation fick militärentreprenörerna gå in själva och betala trupperna – på egen risk – för att rädda företaget från fullständig katastrof. Skuldfrågan kunde bli mycket svår att reda ut.⁶⁰

Det rådde länge förvirring över exakt vilka tjänster legoknektarnas lön skulle motsvara. Många legoknektar verkar utan tvivel ha uppfattat saken som sådan, att deras *baslön* endast innefattade rena rutinuppgifter som vakttjänst, patrullering, marschering och så vidare. Om de faktiskt skulle användas i regelrätt strid – och särskilt om ett svårintagligt fäste skulle stormas, med omfattande risker som följd – då skulle man ha extra betalt. Det fanns rentav ett särskilt begrepp för denna typ av lön: ”Schlacht und Stormsold”. Men inte heller för dessa företeelser, vilket också är tidstypiskt, fanns det några tydligt uppställda regler för vad som skulle gälla. Ett exempel: Skulle stridsolden utbetalas innan en planerad strid eller hade soldaterna bara rätt till lönen först efteråt, om attacken kunde genomföras som planerat och helst med framgång? Sådana här frågor fanns det inget enkelt svar på. Problemet löstes på olika sätt på olika platser, allt efter förutsättningarna.⁶¹

Relationerna mellan militärentreprenörerna och landsknektarna verkar överlag ha sett ganska bräckliga ut. Militärentreprenörerna tillhörde som regel högre samhällsklasser och det finns enligt Redlich gott om belägg för att de var benägna att

⁵⁹ Redlich 1965, s. 20-21.

⁶⁰ Ibid, s. 33.

se ner på legoknektarna. Detta eftersom de kunde ha en ytterst tvivelaktig, och i annat fall en, för adelsmannens smak, alltför enkel bakgrund. Många entreprenörer var dock långt ifrån hederliga själva, och detta visste tvivelsutan soldaterna om. Dessutom insåg de säkerligen att deras värde ansågs ringa. De utvecklade därför strategier för att ta tillvara sina egna intressen. Mycket vanligt var att bland de egna leden välja en talesman, kallad *Ambosat*, som skulle föra truppens talan i förhandlingar med militärentreprenören.⁶²

5.2.5 Några svenska perspektiv

Omkring 1500-talets början hade de europeiska arméerna tydligt börjat växa i styrka och även nordiska härskare agerade för upprustning. För svensk del var underlaget dock ganska dåligt – befolkningen var liten och inte speciellt stridstränad. I början av sin tid som regent var Gustav Eriksson därför mer eller mindre tvungen att förlita sig till utländska styrkor.⁶³ I sin artikel i *Scandia* från 1967, *Gustav Vasa och den nationella hären*, lämnar Lars-Olof Larsson mer detaljerade upplysningar.⁶⁴ Larsson påstår att kungen organiserade de tyska legoknektarna enligt två olika principer: å ena sidan organiserades ”ett par stående truppförband, värvade av såväl tyska landsknektar som inhemskt manskap (...) Dessutom engagerades betydande rent utländska legotruppsförband i furstemaktens tjänst.”⁶⁵ Intressant nog inföll en tillfällig nedgång i användandet av de utländska fänikorna under det sena 1520-talet, för att därefter kraftigt öka under 1530-talet.⁶⁵

Först på 1540-talet inleddes de riktigt seriösa försöken att bryta beroendet av de tyska militärerna. ”I de kungliga direktiven och befallningarna från 1543 och följande år intar de tyska truppernas avdankning en betydligt mindre plats än ansträngningarna att åstadkomma en inhemsk rekrytering”, skriver Lars-Olof Larsson.⁶⁶ Efter Västerås riksdag år 1544 skapades ett slags nationell armé. Det står helt klart att erfarenheterna från Dackefejden spelade in – kungen ville hädanefter få över framtida potentiella upprorsmakare på sin sida. Utan tvekan var dock också ett

⁶¹ Redlich 1965, s. 123.

⁶² Ibid, s. 134-135.

⁶³ Landgren 2008, s. 170.

⁶⁴ Lars-Olof Larsson. 1967. ”Gustav Vasa och den nationella hären”. I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning*.

⁶⁵ Larsson 1967, s. 252.

⁶⁶ Ibid, s. 258.

viktigt syfte med reformen att minska beroendet av de utländska legotrupperna. Resultatet blev också att deras antal minskade allt mer. En viktig funktion som de från och med nu fick var att å ena sidan agera utbildare, och å den andra att fungera som elitsoldater för specifika ändamål. År 1554 fanns 850 tyska legoknektar kvar i svensk tjänst, och de utgjorde då bara cirka 5 procent av hela det svenska försvaret som vid det laget bestod av närmare 16000 man.⁶⁷ Kungen själv uttryckte sin inställning som sådan, att han icke ville behöva

förlita sig på dessa främmande allena, med mindre vi bliva med våra egna undersåtar dess ytterligare förstärkta, så att man alltid haver överhanden med detta andra sällskap, eljest haver man platt intet att lita uppå dem. Denna sak må man ytterligare betänka och berådslå...⁶⁸

Kungen visade härvid tydligt att han mycket väl insåg, och avsåg att åtgärda, de problem som fanns med att använda legoknektar ifrån utlandet, och som tidigare beskrivits i uppsatsen.

Birgitta Odén menar i sin artikel, som liksom Lars Olof Larssons publicerades i *Scandia* år 1967, att ja, de utländska trupperna blev alltför kostsamma. Men, tillför hon, de var också svåra att importera eftersom konkurrensen om dem vid denna tid var mycket stor då de var efterfrågade på många håll i Europa. Odén för också fram en annan mycket viktig poäng. Svenska trupper, särskilt i fredstid, avlönades efter systemet med naturhushållning. Det innebar att de underhölls, fick kläder och mat och endast en obetydlig penninglön. De utländska legotrupperna däremot, som för övrigt användes mer intensivt under krigstid, ställde högre krav på att få kontant betalning. I krigstid användes därför en internationell lösningsmodell: månadssold skulle betalas ut till trupperna och de skulle själva köpa proviant. Odéns slutsats blir att ”krigsfinansieringen blir den pådrivande faktorn i den långsamma och successiva förvandlingen av finanssystemet från naturhushållning till penninghushållning”.⁶⁹

⁶⁷ Landgren 2008, s. 170.

⁶⁸ Larsson 1967, s. 259.

⁶⁹ Birgitta Odén. 1967. ”Naturskatter och finanspolitik – ett finansiellt dilemma”. I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning* Del 33, s. 5.

5.3 Den senmedeltida krigsrätten

5.3.1 De senmedeltida krigens rättsliga grundval

För de medeltida rättsteoretikerna fanns ett par viktiga utgångspunkter i debatten kring krig och krigsrätt. De var å ena sidan den romerska kyrkans kanoniska lagar, å andra sidan det romerska rikets civila lagar. Enligt *jus divinum*, det vill säga den gudomliga ordningens lag, kunde krig rättfärdigas, men bara enligt vissa principer. Augustinus⁷⁰ hade exempelvis förmedlat tanken att kriget med freden som mål var rättfärdigt och enligt guds vilja och ordning. Inflytelserika medeltida rättsteoretiker som John av Legnano, Honoré Bonet och Christine de Pisan anammade Augustinus tankar. Det var alltså ändamålet, och inte medlen, som avgjorde om ett krig var rättfärdigt eller ej. Kriget skulle riktas mot ondskan.⁷¹ Den andra centrala lagen kallades *jus gentium* och John av Legnano argumenterade för påståendet att kriget kunde förklaras giltigt genom den. Naturen betraktades som skapad av Gud, men vart och ett av naturens beståndsdelar stod i något avseende i konflikt till något annat. Dessa konflikter ansågs ständigt pågå i naturen och därmed också Guds värld. Kriget var alltså enligt både *jus divinum* och *jus gentium* en naturlig del av den gudomliga ordningen. Orättfärdiga och onaturliga krig var dock, enligt John av Legnano, inte alls "krig" i ordets rätta bemärkelse. Krig var alltså, enligt Johns definition, någonting naturligt. Problemet var dock att vare sig *jus divinum*- eller *jus gentium*-lagarna var tillräckligt definierade och precisa för att förklara vad som skilde ett orättfärdigt krig från det rättfärdiga.⁷²

Varför fanns det då ett behov av att rationalisera och reglera kriget och dess spelregler? Förklaringen ligger i att samma handlingar, som i krigstillstånd var tillåtna, kunde vara strängt förbjudna och leda till svåra rättsliga påföljder under fredstid.⁷³ Augustinus hade dock utvecklat sitt resonemang och föreslagit mer precisa riktlinjer för det rättfärdiga kriget:

⁷⁰ Ansedd teolog och kyrkofader som levde ca 300 e.Kr. Fick avgörande inflytande på kristen teologi.

⁷¹ Keen 1965, s. 8.

⁷² Ibid, s. 9.

⁷³ Ibid, s. 64-65.

Wars are defined as just when their aim is to avenge injury, that is when that people or city against whom war is to be declared has neglected either to redress the injuries done by its subjects, or to restore what they have wrongfully seized.⁷⁴

Augustinus menade också att själva syftet med den sekulära makten på jorden var att upprätthålla lag och ordning. Därför skulle endast fursten (*the prince* i Keen) ha rätt att förklara lagligt krig.⁷⁵ Ett annat sätt att argumentera, som bland andra påven Innocentius IV och teologen Johannes Andreas använde sig av, var att eftersom krig påverkar civila lagar skulle endast den som står över dem, det vill säga fursten, kunna förklara lagligt krig.⁷⁶ Problemet blev sedan att reda ut vilka som skulle räknas som furstar och som alltså innefattades av denna rätt. Under medeltiden stod olika perspektiv på denna fråga i kontrast till varandra, och bidrog till tidens rättsliga förvirring. Enligt ett feodalt perspektiv, vilket vi idag skulle kunna benämna det, menade en del att "any person who was of military status, any gentleman that is, had the right to defy his enemies and levy war upon them, given lawful cause".⁷⁷ Denna idé, om de privata krigens rättsliga giltighet, fick allt svårare att hävda sig. Allt fler menade att furstarna måste ha monopol på maktutövning. Det viktigaste argumentet för denna idé var förmodligen att man ville minimera inrikes stridigheter med svåra umbäranden för dess invånare.⁷⁸

En annan närliggande fråga var vilken variant av krig som skulle råda. Detta avgjorde i sin tur vad som ansågs accepterat förfarande. *Guerelle Mortelle* eller *romerskt krig*, som det också kallades, var en variant. I detta krig tog man inga krigsfångar – antingen dödades eller förslavades de besegrade. Alla fiendens egendomar kunde självklart beslagtas. Förklaringen till att det kallats romerskt krig är förstås att det i det romerska riket var vanligt att förslava de erövrade folken. Det tydligaste exemplet på en motsvarighet under medeltiden bör vara korstågen. Det var en allmänt förekommande uppfattning att muslimska soldater inte behövde visas någon nåd. Kriget mellan kristna furstar kallade man istället *bellum hostile*, eller *öppna krig*. Detta var på ett sätt en mer "civiliserad" variant, eftersom infångade soldater hade rätt att mot lösensumma begäras fria. Även i öppna krig ansågs det

⁷⁴ Keen 1965, s. 66.

⁷⁵ Ibid, s. 68.

⁷⁶ Ibid, s. 69.

⁷⁷ Ibid, s. 73.

⁷⁸ Ibid, s. 73-74.

dock accepterat att plundra. Följderna kunde visserligen bli värre än i ett feodalt krig, men detta motiverades genom furstens anspråk på våldsmonopol. Förutsatt att den kristlige fursten hade startat krig på rätta grunder hade han rätt att använda dessa fruktansvärda medel för att nå sitt mål. Den som gjorde motstånd hade alltså inte rätt till det. Även inom den kristna sfären skilde sig dock praxis i någon mån, men ibland gavs specifika instruktioner att ingen skulle skonas. Ytterligare en variant var det *feodala kriget*, eller *guerre converte*, i vilket det var accepterat att skada och döda fiender, men inte att bränna eller plundra. Idén med det feodala kriget var förstås att två eller flera feodala herrar skulle kunna göra upp militärt inbördes utan att städer, landsbygd eller befolkning kom till skada.⁷⁹ Ännu under andra halvan av 1400-talet hävdade feodala adelsmän i Europa sin rätt att i eget namn gå ut i krig mot sina fiender. Men vid denna tid började som sagt också idén att endast monarken skulle ha rätt att förklara och bedriva krig att på allvar få fäste inom större kretsar. ”The crucial question is no longer the justice of the cause, but the authority on which war is levied”, skriver Keen⁸⁰ Tanken var alltså att inga argument i världen skulle motivera enskilda privatpersoners rätt att för egen del bedriva krig. Keens slutkläm blir som följer:

A new order was emerging, in which the soldier was becoming a mere servant of the state, who was not asked to reason why. In this new order of things, the law of arms, which bound soldiers on the personal honour of their knighthood, could have little meaning. The only people who had any further use for it were heralds, whose antiquarian mystique kept its memory alive.⁸¹

Soldaten hade enligt denna uppfattning blivit ett redskap åt centralmakten. Det skulle längre inte råda några oklarheter om vem han var pliktskyldig att tjäna.

5.3.2 Krigsrättens möjligheter, struktur och instanser

Även om man lyckades reda ut huruvida ett krig ansågs giltigt eller ej, saknades under senmedeltiden tydliga auktoriteter som kunde svara på svåra och ofta detaljerade frågor rörande krigsrätt. Till exempel kunde det vara osäkert om huruvida en grupp soldater borde lämnas ut till fienden eller ej. Viktiga grundprinciper som *jus*

⁷⁹ Keen 1965, s. 103-104.

⁸⁰ *Ibid*, s. 237.

⁸¹ *Ibid*, s. 238.

divinum och *jus gentium* styrde det rättsliga tänkandet, och skriven lag hade alltid företräde, men särskilt när det gällde komplicerade problem som berörde krigen utvecklades en slags sedvanekultur. Keen menar att ”the opinion of heralds and of ancient knights was regarded as decisive. Such men alone could state with authority which rules had acquired a sufficiently general acceptance to endow them with legal force”.⁸² Med andra ord försökte man lösa oklarheter genom att hänvisa till prejudicerande fall, som man ansåg fått giltighet genom att juryer bestående av rutinerade soldater och befäl fällt utslaget. Fanns inget sådant tillgängligt, av en eller annan anledning, tillsattes alltså ”experter” som fick fälla ett nytt avgörande. Självklart underminerar lagar och regler, oavsett vilka andliga eller världsliga ledare som än utfärdar dem, lagstiftarens auktoritet om de inte efterföljs. Intelligentia makthavare insåg detta förstås redan på medeltiden. De hade säkerligen en hel del att tjäna på att undvika onödig lagstiftning och istället vara lyhörd mot etablerad praxis – givetvis så länge inte denna praxis gick emot den gudomliga ordningen.

Militära rättsfall täcktes *inte* av de civila lagarna. Det hade i sådana fall varit svårt att lösa rättsfall i tvister där parterna kom från olika länder och erkände olika makthavare.⁸³ En soldat som känt sig orättvist behandlad förde därför inte fram klagomålet till några ”professionella” domare, utan till sina befäl – ”men who would understand just what difficulties he was in and what his arguments meant”.⁸⁴ Ärendet kunde sedan skjutas upp flera instanser beroende på vad saken gällde. I många länder utsåg kungen kommandanter som gavs permanenta befogenheter att pröva militära rättsfall. De var honom direkt underställda i den militära hierarkin och utgjorde därmed den högsta rättsinstansen inom militärväsendet. Det var dock tämligen få fall som hamnade där. Redan kaptenen hade i allmänhet befogenheter att avrätta soldater i de egna leden, ifall de deserterade eller inför fienden visade tecken på ”feghet”.⁸⁵ I många lägen kunde alltså militära befälhavare, allt efter befogenhet och grad, utverka bestraffningar. I vissa fall kunde man istället tillsätta en jury - tveklöst förekom detta företrädesvis i de fall där man inte hade tydligt prejudikat och det därmed rådde

⁸² Keen 1965, s. 16.

⁸³ Ibid, s. 23.

⁸⁴ Ibid, s. 26.

⁸⁵ Ibid, s. 31.

osäkerhet om hur man borde döma. I sådana lägen var det önskvärt med ”experthjälp”.⁸⁶

5.3.3 Soldaten och krigsrätten

Att vara professionell soldat under senmedeltiden kan beskrivas som ett riskfyllt företag. Det fanns möjligheter att, under rätt omständigheter, skapa sig en förmögenhet. Men det kunde förstås också gå så illa att legosoldaten miste livet. Denna osäkerhet - en ytterst kännbar realitet för alla soldater - har tveklöst varit en av de viktigaste förklaringarna till uppkomsten av ett slags grundläggande regelverk som syftade till att reglera vad som var tillåtet och icke tillåtet i krig. De som skulle livnära sig på kriget behövde något sätt att förutspå den risk som företaget innebar. Särskilt önskvärt var det att ens fiender följde dessa regler och att det faktiskt fanns möjlighet att ställa folk inför rätta i domstol om de bröts. Det fanns egentligen inga garantier för den enskilda soldaten att försäkra sig om att vare sig reglerna efterlevdes eller att få sina fall prövade. Men vetskapen om att det ändå var *meningen* att det var så det skulle gå till kan ha varit en nog så stor tröst i det medeltida Europa.⁸⁷

För den professionella soldaten var en av de viktigaste sakerna att se till att enbart kämpa i krig som betraktades som lagliga. Först då täcktes denne av de skydd som skulle komma den kristlige soldaten till del.⁸⁸ Den enskilde soldaten måste dock dessutom se till att hans privata åligganden inte krockade med det han givit sig in i. I detta sammanhang är det viktigt att notera att soldaten hade ett högst eget och personligt ansvar för sina handlingar. Att som legoknekt bara ge sig in i första bästa krig utan att stanna upp och reflektera kring hur det politiska läget såg ut kunde alltså vara ytterst farligt.⁸⁹ De professionella soldaterna kämpade, åtminstone i teorin, som *individer* och hade rätt till enskilda prövningar (givetvis förutsatt att de hade givit sig in i lagliga krig).⁹⁰ Detta kunde innebära att om en person i en här klassats som förrädare, behövde hans medkämpe inte alls gå samma öde till mötes. Legosoldaten slogs, åtminstone på pappret, för sin egen ekonomiska vinnings skull. Han erbjöd

⁸⁶ Keen 1965, s. 34.

⁸⁷ Ibid, s. 3-4.

⁸⁸ Ibid, s. 83.

⁸⁹ Ibid, s. 85.

⁹⁰ Ibid, s. 24.

sina tjänster åt vem som nu ville och kunde betala för dem. Det rörde sig alltså om ett professionellt förhållande – soldaten behövde överhuvudtaget inte vara känslomässigt eller politiskt engagerad i den konflikt han deltog i. Det bör man rimligen många gånger ha tagit hänsyn till, när man beslutade huruvida en soldat borde klassas som förrädare eller ej. Det är visserligen självklart, men det är ändå på sin plats att vid det här laget påminna om att alla människor självklart inte följde eller ens brydde sig om alla dessa principer som här omtalats. Det hade mycket att göra med hur stor risk legosoldaten var beredd att ta. Hur pass lojal, alternativt försiktig, soldaten var skilde sig förstås åt.⁹¹

5.3.4 Belägringarnas lagar

Belägringskrigföring skilde sig på många sätt från övrig krigföring. Medan nästan alla landstrider aldrig varade längre än ett dygn, kunde en belägring ta veckor, månader eller till och med år. Att befinna sig under belägring kunde därför föga förvånande vara oerhört fysiskt och inte minst psykiskt påfrestande. ”The normal horrors” skriver Christoffer Duffy, ”compounded the horrors of the execution cell...”⁹² Krigföringen baserades visserligen också här på ”civil and canon law and the code of chivalry”. Keen framhåller dock särskilt att belägringar utgjorde ett speciellt kapitel i den medeltida krigföringen. Belägraren skulle enligt allmänt vedertagen praxis ge försvararna chansen att fritt avtåga från staden eller borgen. Första gången måste alltså vit flagg respekteras. Om besättningen vägrade att ge upp befästningen, var emellertid inte de stormande skyldiga att längre visa försvararna någon som helst hänsyn. Besättningen kunde visserligen välja att ge upp på nåd och onåd (*at discretion* på engelska) men de ansågs redan ha förverkat allt rättsligt och moraliskt skydd.⁹³ Just belägringar kunde därför sluta på fruktansvärt råa sätt. Christoffer Duffy exemplifierar med den fruktansvärda massakern i Haarlem (i dagens Holland) år 1573. Här lyckades spanjorerna förmå de holländska försvararna att ge upp ”på nåd och onåd” varpå flera dagars avrättningar följde.

Duffy skriver att:

⁹¹ Keen 1965, s. 89-90.

⁹² Duffy 1996 (1979), s. 249.

⁹³ Keen 1965, s. 119-133.

The more barbaric interpretations of surrender 'at discretion' when out of fashion by the eighteenth century, and were replaced by the general practice of detaining prisoners in good conditions until they were exchanged by cartel or through the signing of a peace treaty.⁹⁴

Det fanns dock de som motsatte sig rätten att avrätta människor ”who had fought in good faith, even if his sovereign happens to be in the wrong”.⁹⁵ Redan 1532 uttryckte juristen Vitoria denna tanke, och även andra som Santa Cruz och Vattel följde därefter. I krigets mörka verklighet vägde dock dessa tankar lätt och det kunde vara mycket svårt, också för befälhavarna, att hindra en plundrande och härjande armé.⁹⁶ Det fanns också risk för rena språkföbistringar som ytterligare kunde försämra den redan ansträngda relationen mellan stadsbor, belägrare och försvarare.⁹⁷ Dessutom fanns en allmänt utbredd syn att plundring var en naturlig och accepterad följd när en stad eller fäste erövrades. Detta mönster verkar ha varit synnerligen svårt att ta kål på. Det var alltså inte förrän under 1600- och 1700-talen som de humanare reglerna fick egentlig genomslagskraft.⁹⁸ Som kommer att lyftas fram på andra ställen i detta arbete kunde det också finnas andra starka incitament för en kung eller befälhavare på 1500-talet att gå mycket hårt fram emot en erövrad befästning.

5.4 Europeisk vålds- och straffkultur under tidigmodern tid

5.4.1 Från kompensation till vedergällning

För medeltiden har forskarna skönjt en ganska tydlig straffrättslig utveckling. Tidigare löstes i stor utsträckning konflikter genom kompensatoriska metoder. Med andra ord var målet att förlika de tvistande parterna. Framemot medeltidens senare del blev straffen i högre grad vedergällande och avskräckande till sin karaktär.⁹⁹ Straffkulturen under 1300- och 1400-talens präglades starkt av den brotts- och våldsvåg som historikerna tydligt har lyckats skönja för hela Europas räkning. Mycket sannolikt var viktiga orsaker pesten, de dåliga skördarna och den sociala

⁹⁴ Keen 1965, s. 250.

⁹⁵ Duffy 1996 (1979), s. 253.

⁹⁶ Ibid, s. 253.

⁹⁷ Ibid, s. 355.

⁹⁸ Ruff 2001, s. 56.

⁹⁹ Häthén 2004, s. 9-11.

upplösningen. Särskilt intressant för denna undersökning är att det var vanligt att förknippa brottslighet med utlänningar, soldater eller luffare.¹⁰⁰

Rikssammanhållningen var dålig och det var svårt för centralmakterna att utfärda regelverk som faktiskt efterlevdes. Det var dessutom svårt att spåra upp brottslingar, kanske särskilt på landsbygden. Den rådande utvecklingstendensen är därför inte så förvånande. Straffsystemen varierade mycket och uppfinningsrikedomen var stor när det gällde att finna nya sätt att straffa människor. Målet var att straffet skulle vara ordentligt avskräckande, vilket innebar att det skulle vara så plågsamt och pinsamt som möjligt. Av samma skäl fanns det ett stort intresse av att hålla offentliga bestraffningar, så att så många som möjligt skulle bli avskräckta. Ofta gjordes bestraffningarna till spektakulära tillställningar, för att inte säga regelrätta folkfester. Men dessa storslagna händelser var också en manifestation av makt.¹⁰¹ Framemot slutet av medeltiden hade den teokratiska vedergällningens princip fått genomslagskraft, enligt vilken brotts- och strafftyper hämtade direkt från Gamla Testamentet förekom i lagen. Straffen i lagarna var således hårda – kroppsstraff och skamstraff dominerade under denna tid.¹⁰²

För 1500- och 1600-talen beskriver Christian Häthén forskningsläget enligt följande: ”Den enväldiga kungamakten använde bestraffningsrätten som ett vapen mot sina fiender. Trolöshet och motstånd bestraffades skoningslöst och avrättningarna utnyttjades som verksam propaganda för furstemakten”.¹⁰³ En annan typ av godtycklighet än tidigare verkar prägla det statliga bestraffandet under 1500- och 1600-talet. Straffen behövde inte alltid ha stöd i lag – viktigare var ofta istället att avskräckningseffekten blev så stor som möjligt. Dessutom förstärktes så småningom alltmer vedergällningstanken genom reformationens betoning av Guds eget ord.¹⁰⁴ Det blev överhuvudtaget, vid 1500-talets början, allt mer vanligt att folk dömdes till döden och avrättades utan att stöd fanns i lagen och utan riktig rättegång.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Häthén 2004, s. 25.

¹⁰¹ Ibid, s. 26.

¹⁰² Ibid, s. 27.

¹⁰³ Ibid, s. 54.

¹⁰⁴ Ibid, s. 72.

¹⁰⁵ Ibid, s. 79.

5.4.2 Dödsstraffet – tillämpning och innebörd

Under den tidig-moderna perioden var döden mer ”offentlig” än den är idag, och där fanns med all sannolikhet en utbredd acceptans hos de som bevittnade avrättningar. Avrättningar behöver alltså inte nödvändigtvis ha uppfattats som något väldigt provocerande eller extraordinärt. Det finns väldigt lite som tyder på att det alls förekom att bevittnande folkmassor uttryckte missnöje över avrättningarna, eller att kravaller eller oroligheter skall ha uppstått som följd av dessa dramatiska uppvisningar av kunglig- och annan central maktutövning.¹⁰⁶ Det skall ha funnits en utbredd uppfattning, även bland allmänheten, att de flesta som avrättades förtjänade sitt öde. Självklart sammanfaller detta också med det faktum att domstolarna var något selektiva när det gällde vilka som dömdes till döden – återfallsförbrytare och vagabonder var särskilt utsatta.¹⁰⁷

Tillämpningen av dödsstraff var under den tidigmoderna perioden utbredd. Det fanns många typer av brott som straffades med döden. Det kunde å ena sidan röra sig av någon form av brott emot staten, till exempel förräderi, smuggling, förfälskningsverksamhet och så vidare. Å den andra kunde särskilt svåra brott mot individer också resultera i dödsstraff. Förövarens sociala bakgrund spelade stor roll när det skulle avgöras *hur* avrättningen kunde gå till. Det var till exempel ovanligt att aristokrater eller kvinnor utsattes för hängning.¹⁰⁸ Styckning reserverades i allmänhet för högförräderi eller lönnmordsbrott. ”Most common criminals, including thieves and murderers”, skriver Ruff, ”increasingly met with decapitation and hanging.”¹⁰⁹ Det vanligaste var att dödsstraffet utfördes genom hängning. Särskilt på kontinenten var det enligt Ruff vanligt att halshuggning skedde med hjälp av ett stort svärd. På de brittiska öarna var det dock något ovanligare – ibland användes en slags primitiv giljotin.

För en icke insatt nutida betraktare kan dessa olikheter i val av avrättningsteknik verka egala – oavsett avrättningsmetod så dog den som avrättades. Det är dock vida känt att äldre straffmetoder nästan alltid avspeglade det brott som begåtts. Stegling var till exempel något man dömdes till om man hade begått förräderi, och det var

¹⁰⁶ Ruff 2001, s. 106.

¹⁰⁷ Ibid, s. 107.

¹⁰⁸ Ibid, s. 98.

företrädesvis ett mansstraff. Motsvarande straff för kvinnor var i allmänhet stening. Stegel är ett fornnordiskt ord och betyder ”stake” eller ”stolpe”. Utverkandet av straffet verkar ha sett lite olika ut vid olika tillfällen, men vad det i allmänhet handlade om var att brottslingens kropp lemlästades. Antingen flätades kroppen i ett hjul, eller så satte man fast de styckade delarna på olika delar av hjulet. Ofta restes hjulet upp mot skyn med hjälp av stolpar eller pålar (därav namnet stegling) för att alla runtomkring skulle kunna ta del av den minst sagt vedervärdiga synen. Enligt Jonny Ambrius användes steglingen ända in på 1800-talet i Sverige.¹¹⁰

Halshuggning var, åtminstone i germansk lagstiftning, ett straff särskilt avsett att utföras på män. Det är dock svårt att generalisera kring halshuggningsstraffets ”status” – bara inom den västeuropeiska kultursfären verkar tillämpningen ha sett mycket olika ut. För Sveriges del finns dock halshuggning inskrivet i de yngre landskapslagarna och utdömdes, enligt Ambrius, betydligt oftare här än i Danmark. I Norden var det vanligast att halshuggningarna utfördes antingen med bila (en slags yxa) eller med svärd. Från medeltiden och framåt är det tydligt att det anses mindre vanhedrande att dömas till svärdsdöden – detta trots att det med bilan var lättare att redan på första försöket avskilja huvudet från kroppen! Avrättning med svärd kunde således vara problematiskt. Bödeln behöver inte alls ha varit inkompetent, det var helt enkelt så att det var svårare att med svärdet lyckas på första försöket. Förklaringen till att man många gånger ändå valde svärdet beror på att det var en statussymbol, kopplat till den rikedom som vanligtvis endast var förunnat adeln. Den som avrättades med svärd begravdes dessutom som regel i vigd jord, vilket ej var fallet med folk som avrättades med bila.¹¹¹ Överhuvudtaget ansågs halshuggningen som straff mer hedervärdigt än att till exempel utsättas för hängning. Halshuggningen verkar ha varit närmare kopplat till krigsbrott och politiska fall, medan hängning användes företrädesvis för tjuvar.¹¹²

5.4.3 Vårdskultur av ”svenskt” märke?

Av allt att döma har det gjorts mycket få historiska analyser av svensk våldskultur. Finns det överhuvudtaget någonting som särskiljer den från det kontinentala? Eva

¹⁰⁹ Ruff 2001, s. 99.

¹¹⁰ Ambrius 1996, s. 63.

¹¹¹ Ibid, s. 46-47.

¹¹² Ambrius 1996, s. 37.

Österberg synes vara en av de forskare som ägnat ämnet störst intresse. Tyvärr faller ändå hennes arbeten i stor utsträckning utanför vad som är intressant för denna undersökning.

En forskare som dock är intressant att här nämna är Dick Harrison, som 1997 skrev en artikel i *Scandia*, ”Murder and Execution within the Political Sphere in Fifteenth-century Scandinavia”. Också han framhåller den slående avsaknaden av forskning kring våldkultur inom historieämnet. Bland annat skriver han att ”no real study has been made of what must be regarded as one of the most important aspects of political violence: the murders and the executions of political enemies”.¹¹³ I sin uppsats jämför Harrison en uppsjö av politiska mord och avrättningar i Norden på 1400-talet. Harrison menar att risken att dö av skador tillfogade med någon form av stick eller huggvapen var mycket större under medeltiden än under den tidigmoderna perioden.¹¹⁴ En annan försiktigare slutsats som han drar (med tanke på undersökningens begränsade omfång) är att våldskulturen i Norden verkar ha varit mildare än på kontinenten, och kanske alldeles särskilt i Sverige. Som exempel tar Harrison Ture Turesson, som om han ställts inför Edward IV istället för Sten Sture utan tvivel hade avrättats. Nu blev det inte så – kanske för att Sten Stures position var svag jämfört med motsvarande position hos Englands eller Frankrikes kungar. Istället för att likvidera politiska motståndare verkar man i större utsträckning ha skonat dem, ofta för att föra över dem på den egna sidan. Kanske var man i stort, för att inte säga akut, behov av dugligt folk inom administration, militären med mera.¹¹⁵ Harrisons undersökning faller visserligen till stora delar utanför ramarna för den föreliggande. Framför allt gör han nedslag i fall där *enskilda* personer har dödats med politiska motiv i bakgrunden. Det rör sig dock inte om någon analys av mer storskaliga utrensningar, där många människor dött av samma orsak. Ändå är frågorna som Harrison ställer delvis detsamma. Och även om Harrison tidsmässigt befinner sig i 1400-talet i sin undersökning är hans frågor delvis besläktade med mina. Han vill ta reda på om man kan säga någonting mera generellt om den svenska våldskulturen, om vi nu kan tala om att det finns någon sådan under medeltid och tidigmodern tid.

¹¹³ Harrison 1997, s. 262.

¹¹⁴ Ibid, s. 259.

¹¹⁵ Ibid, s. 272.

6 **DET LEGALISERADE BLODBADET I KALMAR 1525**

6.1 **Primärkällorna – en kritisk analys**

Den tidsmässigt mest närliggande källan till händelserna i Kalmar är ett brev ifrån kungens hand, skrivet den 25 juli 1525.¹¹⁶ Brevet riktas till allmogen i hela meniga riket. Det är svårt att exakt fastställa datumet för striderna, men det bör rimligen ha varit några dagar innan, alltså omkring den 20 juli. Kungen underrättar i detta brev allmänheten om Berend von Mehlers förräderi, och folket uppmanas ”Athij edher wtaff sadana onda stemplare icke lathe forföra eder sielffue och menige riichit tiil effwinnerligh stoor schada och fordarff”.¹¹⁷ Kungen berättar också om intagandet av Kalmar slott.¹¹⁸ Brevet är, som så ofta när det gäller Gustav Erikssons texter, ett mycket skickligt komponerat stycke propaganda. Det har karaktär av storslagen proklamation och är högst offentligt. Brevet har som källa en fördel i att det är den tidsmässigt mest närliggande. Dock har den en stark tendens. Dessutom lämnar inte kungen speciellt många detaljer av den typ som är av intresse för denna undersökning.

Den andra parten som uttalat sig i målet är Berend von Melen. Efter att han blivit tvungen att lämna Sverige 1525 inledde Berend en ytterst aggressiv kampanj mot den svenske kungen, och gjorde så mycket han kunde för att finna stöd i sin kamp. Han författade flera nidskrifter riktade emot kung Gustav. För denna undersökning har Gottfrid Carlssons sammanställning¹¹⁹ av dessa använts, eftersom nidskrifterna numera förvaras i Tyskland. De är dessutom skrivna på tyska. Det är således av flera skäl mer lämpligt att använda Carlssons text, trots att det blir en andrahandskälla. Berend von Melen är förstås, liksom kungen och Peder Swart, starkt tendentiös och en hel del detaljer går föga förvånande stick i stäv med det som den kungliga sidan förtäljer.

Den i flera avseenden mest användbara källan är istället den skrift över Gustav Erikssons (Vasa) kungagärning, som författats av en man vid namn Clement

¹¹⁶ Almquist (red) 1864b, s. 181-183.

¹¹⁷ Ibid, s. 183.

¹¹⁸ Ibid, s. 182-183.

¹¹⁹ Carlsson 1918, s. 1-44.

Renzel.¹²⁰ Således förtjänar denna spännande källa en särskilt djup källkritisk analys.

Lars J. Larsson gör i sin bok om Sören Norby en intressant analys av denne man:

Clement Rensel berör särskilt de militära förhållandena inom expeditionskåren. Han deltog personligen i hela fälttåget [till Gotland år 1524]. Tendensen i hans berättelse är antilybsk. Dessutom försöker han urskulda Melens insats i expeditionen. Clements apologi för Melen kan förklaras av att de båda var stridskamrater i Skåne och Blekinge.¹²¹

Jag håller med Larsson, men vill ändå utveckla resonemanget ytterligare. Det är nästan säkert att han härstammade ifrån Livland, åtminstone uppger han det själv.¹²² De är lockande att tro att eftersom Clement reste runt tillsammans med en massa tyskar, så borde han själv vara en. Det argumentet hänger dock ganska löst. Clement talar i sitt brev om ”de lübska”, och det är uppenbart att han inte identifierar sig med dem, precis som Larsson påpekar.¹²³ Clement tillhörde troligen medelklassen, han kunde ju i varje fall skriva. Han verkar ha varit en landsknekt. Kanske stod han över de andra i rang; han påstår åtminstone själv att det var han som stod för korrespondensen med kungen. Han anlände till Sverige år 1521 ifrån Tyskland tillsammans med 4000 andra landsknektar. Om vi får tro honom själv deltog han själv i striderna, åtminstone blev han skadad ganska snart efter att ha anlänt till Sverige.¹²⁴

Efter den misslyckade aktionen på Gotland vacklade legoknektarna som belägrat Visby (och som stått under Berend von Melens befäl) kring huruvida de vågade bege sig till Stockholm eller ej för att försöka få ut sin sold hos den svenske kungen. En del tyckte att det var för farligt, andra ville försöka. Alltså kom man överens om att rösta om saken. Här finner läsaren ett av få tillfällen då Clement går från passiv betraktare till en högst agerande medspelare. Han lovar legoknektarna att om de åker till Stockholm och inte får ut sin sold, som de blivit lovande av den svenske kungen, skall han ersätta dem med en viss mängd daler. Clement påstår också att han i hemlighet hade mutat och rentav till döden hotat kaptenen på landsknektarnas fartyg, för att han skulle bege sig till Stockholm istället för Tyskland. Clement verkar alltså

¹²⁰ Renzel, 1816, s. 13-54.

¹²¹ Larsson 1986, s. 101.

¹²² Renzel 1816, s. 19.

¹²³ Ibid, s. 17.

¹²⁴ Ibid, s. 19.

redan nu ha stått i någon form av förbindelse med den svenske kungen. Legoknektarna begav sig (åtminstone en del av dem) mycket riktigt till Stockholm, men de fick inte ut sin sold. Clement fick således ersätta dem, som han lovat.¹²⁵ Sannolikt var det dock ett litet pris att betala, för att hamna i den svenske kungens gunst! Det är rimligt att Clement därefter knöts närmare till den svenske kungen, och därför kan vi inte okritiskt betrakta hans skrift som bör ha nedtecknats någon gång i mitten på 1530-talet. Clement är klart positiv till den svenske kungen, så mycket står bortom allt tvivel. Samtidigt är hans text inte alls lika självklart tendentiös som Peder Swarts högst officiella skönmålning. Clement har också, i motsats till övriga aktuella källor, karaktär av en slags resedagbok. Han verkar, med tanke på detaljrikedomen i hans text - och inte minst med tanke på hur han livnärde sig – ha haft ett tränat öga för vad som konkret utspelade sig framför hans ögon. Kanske baserar sig hans skrift faktiskt på en tidigare förd dagbok. Han uppehåller sig vid detaljer på ett annat sätt de övriga författarna, och lämnar uppgifter som är av avgörande värde för denna uppsats.

Peder Swarts krönika slutligen, uppehåller sig också den vid händelserna i Kalmar.¹²⁶ Den brukar statueras som något av ett skolexempel i tendentiös svensk historieskrivning, och måste därför användas med stor försiktighet. När exakt krönikan tillkom är osäkert men den bör ha givits ut någon gång kring åren omkring Gustav Erikssons död år 1560. Peder Swart (eller Peder Andrae, som han egentligen kallades av sin samtid) var kungens skrivare, och detta framgår med all önskvärd tydlighet i hans skrift. Eftersom kungen inte var nöjd med reformatorn Olaus Petris arbete överlät han uppgiften att skriva den ”officiella” historien kring hans regering åt denne Peder Swart. Det har spekulerats i om kungen rentav ord för ord dikterat texten åt Swart. Oavsett om så var fallet eller ej är verket ytterligt tendentiöst, med en stark litterär prägel som syftar till att försköna ”den gode landsfadern”. Källvärdet förbättras knappast när vi betänker att texten skrevs långt efter händelserna i Kalmar. I motsats till registratures brev är således Peder Swarts krönika väl planerad och ytterligt tillrättalagd.¹²⁷ Trots alla dessa grava källkritiska problem är krönikan inte av ointresse för denna undersökning. Här finns faktamässiga detaljer och uppgifter i

¹²⁵ Renzel 1816, s. 39-40.

¹²⁶ Edén (red) 1912, s. 80-83.

¹²⁷ Larsson 2002, s. 46.

framställningen som mycket väl kan vara vederhäftiga, men de måste extraheras och bedömas bit för bit. Dessutom är källan, liksom brevet från registraturet, av stort intresse när vi skall betrakta hur den kungliga sidan rationaliserade massakern.

6.2 Förhållandena i garnisonen

6.2.1 De tyska landsknektarna

Troligen utgjorde de soldater, som denna sommar fanns på Kalmar slott, till stor del resterna av de två fänikor som under lång tid hade arbetat tillsammans och med Berend von Melen som överste. Vid den här riden bestod en fänika av ungefär 500 soldater, alltså rörde det sig om närmare 1000 soldater.¹²⁸ Vi kan, tack vare Clement Renzel, spåra dessa tyska legoknektarna en bit bak i tiden. De beskrivs nästan alltid som "landsknektar", och vi kan därför anta att de tillhörde den kategori legoknektar som hade kriget som sitt huvudsakliga yrke, och som inte hade någon avsikt att snart återvända hem. För att tydliggöra denna distinktion kommer de även fortsättningsvis att i detta arbete kallas för "landsknektar". Clement Renzel uppger att de så tidigt som vintern och våren 1523 hade deltagit i krigståget mot Skåne och Blekinge, under Berends direkta befäl. I juni 1523 hade de, denna gång utan sin överste (han befann sig på riksmöte i Vadstena) intagit Kalmar.¹²⁹ Därefter hade de ett tag lånats ut till Danmark, för att sedan återvända till Berend i Kalmar.¹³⁰ På försommaren 1524 hade Berend, Peter Patin (Berends löjtnant), de båda fänikorna samt ytterligare uppemot 1000 svenska soldater på kungens befallning skickats mot Gotland för att erövra ön som fortfarande hölls av Sören Norby.¹³¹ Larsson gör en intressant utveckling om förhållandena i fältlägret på Gotland:

Arrangemanget med skilda läger för det svenska och det tyska krigsfolket antyder motsättningar mellan de båda grupperna. Tyskarna dominerade inom Gustav Vasas belägringsstyrkor. Förutom Melen själv fanns kungens blivande tyske sekreterare Wulf Gyler med som mönsterskrivare. [---] Några svenska befälhavare utom Johan Turesson är inte säkert kända. Källorna tiger med de svenska truppersnas aktiviteter. Vi vet inte om även de klagade över utebliven sold.¹³²

¹²⁸ Landgren 2008, s. 172.

¹²⁹ Renzel 1816, s. 30-32.

¹³⁰ Ibid, s. 34.

¹³¹ Ibid, s. 37.

¹³² Larsson 1986, s. 104.

Larsson menar att ”de svensk-tyska motsättningarna på Gotland återspeglade förhållanden i det svenska samhället vid denna tid [---] Berend von Melen blev måltavla för främlingshatet.”¹³³ Denna animositet var också ett viktigt skäl till att Gotlandsexpeditionen misslyckades, om vi får tro Larsson. Han menar också att ”ett faktum är, att Melen var illa tåld av befolkningen i Kalmar län, och att han hade svårt att samarbeta med de svenska styrkorna på Gotland”.¹³⁴ Emil Hildebrand är av en liknande uppfattning: ”Hans förvaltning af Kalmar län säges ha väckt missnöje bland folket, och det är troligt nog, att den tyske riddare ej förstått sig på att behandla svenska bönder”.¹³⁵ Vilken den empiriska grunden för dessa påståenden är, har jag dock inte blivit riktigt på det klara med. Det synes säkrast att inte dra på alltför stora växlar när det gäller det påstådda folkhatet mot Berend von Melen och hans knektar.

I sin försvarsskrift menar Berend von Melen att han strax efter ankomsten till Gotland fått veta att kungen tänkte bemäktiga sig Kalmar. Då skickade han en del tyska knektar till slottet för att säkra det mot Gustav och föra sin fru därifrån.¹³⁶ När expeditionen var över skall han dessutom enligt egen utsago ha försökt övertala kvarvarande knektar om att följa honom till Kalmar då de inte skulle tro att de skulle få någon betalning om de tog sig till Stockholm. Knektarna hade då resonerat att den sold för fem månader som kungen var skyldig dem skulle de istället kunna begära att få ut av Berend, eftersom denna ändå varit högsta befälhavare på Gotland. Trots avsikter att verkligen bege sig till Kalmar skall de istället, enligt Berend, ha blivit ”vinddrivna” till Stockholm.¹³⁷ Även Clement uppger att en stor del av de tyska landsknektarna mycket riktigt till Stockholm, i hopp om att försöka få ut sin sold. Det berodde dock inte på någon vinddrivning, utan på grund av att han övertalat dem att sätta tilltro till den svenska kungen och att han själv skulle ersätta dem om det inte stämde.¹³⁸ Någon sold blev det dock alls inte, utan istället hölls en rättegång genom vilken kungen ville reda ut skuldfrågan kring den misslyckade Gotlandsexpeditionen. En junker Otto fick vittna som representant för det svenska krigsfolket. Otto skall då ha anklagat Albrecht von Buschen, en av Berends löjtnanter, för att ha ställt till med oredan på Gotland. Det var först när han dök upp, menade Otto, som tvisten började

¹³³ Larsson 1986, s. 105.

¹³⁴ Larsson 1986, s. 106.

¹³⁵ Hildebrand 1901, s. 254.

¹³⁶ Carlsson 1918 s. 16; Larsson 1986, s. 104.

¹³⁷ Carlsson 1918, s. 17.

mellan knektarna. Albrecht fick ta på sig skulden för Gotlandsexpeditionen och han halshöggs i Stockholm. Dessutom kastades Peter Patin, den andre löjtnanten, i fängelse.¹³⁹ Berend skriver att kungen låtit ”de tyska knektarna hungra ihjäl på Södermalm, och dessutom ämnat afliva dem allesammans”.¹⁴⁰ Visserligen kan detta vara en överdrift, men det är ytterst troligt att mottagandet av landsknektarna i Stockholm var långt ifrån varmt. De överlevande skall enligt Berend huvudsakligen ha begivit sig till Tyskland.¹⁴¹ Det är också denna uppgift som Hildebrand begagnar.¹⁴² Det verkar dock rimligt att anta att i slutändan många av det dryga tusental tyska knektar som ursprungligen deltagit i Gotlandsexpeditionen förr eller senare hamnat hos Berend von Melen i Kalmar, åtminstone då Berend aktivt började värva knektar för sin egen sak. Berend uppger som sagt själv att han skickat en del av knektarna på Gotland till Kalmar, redan tidigare.¹⁴³

Där kan också funnits soldater, som inte ursprungligen ingått i Berends två fänikor, utan som istället rekryterats ifrån Öland- och Kalmartrakten i ett läge när Berend behövde omedelbar förstärkning till Kalmar. Detta skulle i så fall kunna vara en viss indikation på att även svenskar gått i Berend von Melens tjänst. Berend omnämner av förståeliga skäl inte denna nyrekrytering själv. En uppgift som är av visst intresse i denna fråga, som i viss mån är problematisk, lämnas av Peder Swart. I sin krönika skriver han, att då krigsfolket i Småland, Öland och hela Kalmar län av Berend kallats samman, var där ”bode Tydske och Swendske” som tog ed hos honom.¹⁴⁴ Berend skall sedan ha övertygat sina soldater om sina rättigheter till borgen för evinnerlig tid, då han erhållit denna som ”brudskatt”. Det är förstås möjligt att Peder Swart ljög om detta – men varför skulle han i så fall göra det? Det kan visserligen vara så att man från kungligt håll ville peka på den förment stora oförätt som kungen utsatts för, till och med av sina egna undersåtar. Man har i så fall velat påpeka att också svenskarna hade varit orättfärdiga, och att de behövde veta att hålla sig i skinnet och att kungen inte tolererade någon olydnad. Det behöver dock inte alls nödvändigtvis vara en sådan överlagd formulering. I vilket fall kan det hela ses som

¹³⁸ Renzel 1816, s. 40.

¹³⁹ Carlsson 1918, s. 16; Larsson 1986 s. 105.

¹⁴⁰ Carlsson 1918, s. 17.

¹⁴¹ Ibid, s. 17.

¹⁴² Hildebrand 1901, s. 253.

¹⁴³ Carlsson 1918, s. 16.

¹⁴⁴ Edén (red) 1912, s. 80.

en stark indikation på att kungen, åtminstone i efterhand, inte hade någon önskan att svartmåla särskilt tyskar. Snarare vände sig hans ilska mot upprorsmakare i allmänhet, och legoknektars påstådda pålitlighet i synnerhet. Det var med all sannolikhet så att den klara majoriteten av de som kämpade för Berend var tyskar, men med eller utan Peder Swarts uppgift som stöd så går det inte alls att utesluta att där också fanns en mindre eller större grupp svenskar.

6.2.2 Övriga personer på slottet

Hur Berends stöd än såg ut så fanns hos kungen definitivt en stor oro att den tyske riddaren skulle kunna finna stöd som inte nödvändigtvis bara var av rent militär art. De fem breven från den 12 mars 1525 är uttryck för detta och de är ett imponerande exempel på kung Gustavs berömda demagogiska förmåga. Han ville genom dem uppenbarligen minimera Berends möjligheter att rekrytera folk inom alla tänkbara grupperingar: Kalmars ledande politiker, dess borgerskap, soldater och till och med bönderna ute i länet.¹⁴⁵

Hur pass trogna folket i Kalmar län verkligen var kungen, kan vi förstås inte säga säkert. Kalmars borgare åtminstone, menar Peder Swart, lyckades Berend inte övertyga.¹⁴⁶ Säkerligen fick kungens propaganda en hel del effekt, men det är ändå troligt att Berend von Melen verkligen lyckades knyta åtminstone vissa personer till sitt följe på Kalmar slott, tyska som svenska. Ett av de få konkreta exemplen är den man som hette Lars Andersson. Denne "Lasse" tillhörde den skara män som kungen föregående höst tillsatt som ansvariga för Kalmar slott och stad. Tydligt hade kungens förtroende för honom redan fått sig en törn.¹⁴⁷ Vad kungen hade för anledning att nu misstro honom kan vi inte veta. Kanske fanns där ingen annan grund än Lasse Anderssons nära samröre med den i kungens ögon förrädiska slottsbesättningen. Om Lasse Andersson i slutändan verkligen gjort gemensam sak med Berend von Melen vet vi inte heller, men med tanke på kungens hot kan det mycket väl ha blivit på det viset.

¹⁴⁵ Almquist (red) 1864b, s. 36-42.

¹⁴⁶ Edén (red) 1912, s. 80.

¹⁴⁷ Almquist (red) 1864b, s. 39-40 [Kungen ber i brevet till Olaf Larensen att hålla ett vaksamt öga på Lasse Andersson, och för övrigt även en av de andra hövitsmännen, Christoffer Hansson].

Den enda person som vi kan namnge, som nästan helt säkert antingen stupat vid striderna eller avrättats i den påföljande massakern, var officeren Henrik Jute. Henrik hamnade troligen på slottet i samband med Sören Norbys slottsbesök på försommaren. Han hade varit en nära anhängare av sturepartiet, och kan därför tänkas ha varit en för Berend von Melen och Sören Norby trogen löjtnant – beredd att kämpa för den gryende koalitionen sak. Utöver Henrik Jute vet vi som tidigare nämnts att Nils Sture (Sten Sture den yngres son) och en dotter till Sören Norby, med all sannolikhet av politiska eller symboliska skäl, fanns på slottet. En viktig uppgift för Henrik Jute måste ha varit att se till att de två ungdomarna inte utsattes för fara.¹⁴⁸ Nils Sture överlevde bevisligen och flyttades mer eller mindre direkt till Stockholm där han återfanns vid kungens hov åtminstone i ett par år, innan hans berömda namn kom att missbrukas ytterligare i några mycket märkliga uppviglingsförsök mot kungen som i slutändan verkar ha lett till den unge Nils död.¹⁴⁹ Sören Norbys dotters öde har jag inga uppgifter alls om och tyvärr finns inte utrymme att i detta arbete ytterligare avhandla dessa två individers vidare öden – vad som här i första hand är relevant är att de verkar ha varit nästan ensamma i garnisonen att *inte* dödas. Enligt Clement Renzels utsaga besparades endast två personer vid avrättningarna som benämns som ”två drenger”.¹⁵⁰ Det skulle kunna syfta på dessa två så politiskt viktiga adelspersoner. Det verkar dock onekligen lite märkligt att använda ordet dräng också för en flicka. Dessutom var det väl nästan självskrivet att det inte skulle bli aktuellt att avrätta dem. Sannolikt var det istället två särdeles unga landsknektar vars liv man besparade, med anledning av deras ålder. Man kan dock inte utesluta att, om det var detta som åsyftades, det istället var en rent fiktiv uppgift med propagandistiskt syfte.

En spännande uppgift som Peder Swart lämnar är att det skall ha förekommit kvinnor som deltog i striderna. Han skriver att ”somme kastade medh handsteen såwehl quinfolket som manfolket”.¹⁵¹ Fanns det kvinnliga soldater? Eller var det rentav så att även andra än soldaterna på slottet – kvinnor, hovfolk, kokerskor, uppassare med mera – i denna desperata stund deltog i striderna? Under de två senaste decennierna

¹⁴⁸ Hildebrand 1901, s. 256, 270.

¹⁴⁹ Larsson 2002, s. 146, 149-163.

¹⁵⁰ Renzel 1816, s. 47.

¹⁵¹ Edén (red) 1912, s. 82.

har det, skriver Helen Nicholson i sin bok *Medieval Warfare*¹⁵², förekommit en omfattande debatt om huruvida kvinnor verkligen deltog i krigföringen under medeltiden. Bevisen är mycket sparsmakade, och det råder icke konsensus bland forskarna om hur man skall tolka källorna. Ovan nämnda rad utgör den enda indikationen, i de i denna undersökning undersökta källorna, på att det i detta fall skulle ha varit på det viset. Nicholson menar att det i en hel del medeltida skriftliga framställningar var populärt att berätta om stridande kvinnor – något som förmodligen ärvts från antikens författare. I klassisk litteratur var kvinnor som deltog i stridigheter något exotiskt. Dessa kvinnor hade i så fall överskridit vad som ansågs förväntat och accepterat beteende och deras vanligt förekommande nedgörande skulle symbolisera en återgång till ”det normala” och männens hegemoni.¹⁵³ Med tanke på Peder Swarts litterära ton är det alltså mycket möjligt att han ville driva med garnisonen och implicera ett närmast barbariskt och okontrollerat förfarande hos de som i hans ögon kämpade orättfärdigt – i slutändan nedgjordes ju mycket riktigt också försvararna till sista man. Dock skall vi inte utesluta möjligheten att några kvinnor faktiskt deltog i slaget, åtminstone med tanke på det desperata läget för försvarssidan.

I vilket fall står det klart alltså klart att kungen, med fog eller ej, misstänkte inte bara Berend von Melen och dennes knektar, utan i princip alla människor i hela Kalmar län för potentiellt förräderi. Särskilt möjligt är det att någon eller några av de personer, som kungen på hösten 1524 tillförordnat som stadens och slottets nya ledning, i slutändan valt att göra gemensam sak med Berend von Melen. De hade i så fall med all säkerhet antingen stupat i striderna eller avrättats efter slaget. Måhända kom de av olika skäl att sympatisera med honom, eller kanske hade de på annat sätt ”fastnat” på slottet efter det att portarna stängts. Kanske uppfattade de den tyske riddarens position som stark, eller att dennes rättsliga anspråk var så övertygande att kungen så småningom ändå skulle tvingas till förlikning. Ännu troligare är i så fall att de hamnat i ett ekonomiskt beroende till den tyske riddaren.

¹⁵² Helen Nicholson. 2003. *Medieval Warfare: Theory and Practice of War in Europe 300-1500*.

¹⁵³ Nicholson 2003, s. 60.

6.3 Det yttre förloppet kring striderna vid slottet

Den 25 juli, då kungen skrev till hela meniga riket ifrån det nyerövrade Kalmar, fanns detaljerna kring det som hänt förstås i färskt minne. Men det fanns knappast något intresse från kungens sida att i detalj undervisa allmänheten om vad som hänt i Kalmar. Kungen beskriver aldrig stridigheterna mer ingående än i följande rader:

Therffore wij nödtgadoms ath giffua oss hiit nidh tiil for:nde waar Stadt Calmarna med waar skiip och geskytthe och ith merkeligit tal Criigxfolk at hempnas och widhergiöra thet hogmodt och fortrædt for:nde berendt och hanss tilhengiare oss och menighe riichit bewiist haffua Szaa haffwom wij nw gudt see thess loffuadt ther tiil kommith, ath wij haffua stormath them slotthit öffuer hoffuedeth¹⁵⁴

Språket är kraftfullt och bestämt, och kungen sticker inte under stol med att ”the falske forraedare” faktiskt har straffats, och att det rörde sig om en regelrätt vedergällningsaktion. Självklart syftar denna information till att visa på kungen stärkta position, samtidigt som andra potentiella upprorsmakare varnas. Kungen skriver att man ”stormat” slottet. Det är tveksamt om han med detta velat syfta på en regelrätt stormning, det vill säga ett faktiskt intagande av slottet genom inbrytning med våld. Om det var det som åsyftades rörde sig dock med all sannolikhet om en lögn som gagnade kungen. För det första kan detta påstående nämligen ha haft en kraftfull psykologisk effekt, då det verkar som att ingen angripare vare sig förr eller senare lyckats genomföra en inbrytning i slottet.¹⁵⁵ Vidare kan det ha varit en medveten strategi för att förklara slottsbesättningens fullständiga nedgörande.

Berend von Melen skriver i sin pamflett också lite om slaget och även om han inte kan bidra med några detaljer att tala om så säger det ändå något om hur mycket han visste. Var Berend fått sina uppgifter ifrån kan vi däremot inte veta, men hans källor verkar åtminstone inte ha levererat direkta osanningar. Gustav Eriksson hade, enligt Berend, anlant till Kalmar med sitt artilleri och försökt bemäktiga sig befästningen i den ena stormningen efter den andra. Efter det tredje försöket skall kungen ha tappat modet och beslutat att bege sig därifrån. Då han fick reda på att allmogen planerade att säga upp sin troskap och erkänna Berend som sin rätta herre, hade han dock valt

¹⁵⁴ Almquist (red) 1864b, s. 182.

¹⁵⁵ Leif Törnquist (red). 2007. *Svenska borgar och fästningar: en historisk reseguide*, s. 162-167.

att fortsätta.¹⁵⁶ För att förmå besättningen att lägga ned vapnen hade en ”förrädare” skickats in på slottet. Denne försökte förmå besättningen att inse att de inte kunde hoppas på att hålla fästningen. Dessutom försökte denne lura i försvararna att Berend på väg till Tyskland hade drunknat.

För att få veta mer om hur striderna i detalj gick till, behöver vi istället vända oss till Peder Swart och Clement Renzel. Peder Swarts skildring av slaget, klädd i praktfull litterär språkdräkt, innehåller som sagt uppenbara överdrifter och rena osanningar. Trots detta finns där en hel del intressanta upplysningar som det är frågan om det är värt att betvivla. Kungen skall till att börja med ha skickat bud till slottet, med en sista uppmaning att lämna över slottet fredligt. Förmodligen är detta sant då det var sedvänja att göra detta innan man attackerade militära befästningar. Det låg inte direkt heller i någons intresse att större blodspillan än nödvändigt orsakades. Då besättningen inte ville lämna över slottet hade kung Gustav ”tå icke annen råd h än han motte storma”, som Swart uttrycker det.¹⁵⁷

Striden inleddes, och trupperna skall ha beskansat sig mellan gråbrödraklostret (som skulle komma att rivas några år senare) och slottet, och så påbörjades beskjutningen. Där skall under dagen ha förekommit två stormningsförsök. Swart skriver att det första försöket var ”icke aldeles alfwarlige...Men the ther vppå, the wore alle som the hade warit rasande, somme skutte [sköt], somme kastade medh handsteen såwehl quinfolket som manfolket”.¹⁵⁸ Efter det misslyckade första stormningsförsöket skall kungen ha kallat tillbaka trupperna och iklätt sig harnesk för att själv delta i striden. Krigsfolket hade då i underdånighet fallit på knä kring honom och sedan bett honom att inte utsätta sin höga person för faran.¹⁵⁹ Dessa delar av Swarts text glorifierar alltså kungen något oerhört, och kan förstås inte tas på allvar. Kungen har med all sannolikhet aldrig haft en tanke på att själv strida. Faktum är att slaget om Kalmar slott 1525 verkar ha varit ett av de ganska få tillfällen då kungen själv fanns på plats vid slagfältet. Han föredrog helt klart att delegera de militära uppgifterna till särskilda militära befäl.¹⁶⁰ Särskilt i en så svår strid som denna hade det dessutom

¹⁵⁶ Carlsson 1918, s. 23.

¹⁵⁷ Edén (red) 1912, s. 81.

¹⁵⁸ Ibid, s. 82.

¹⁵⁹ Edén 1912, 82.

¹⁶⁰ Larsson 2002, s. 60.

inneburit en avsevärd risktagning. Hans beslut att bege sig ned från Stockholm för att övervaka striderna i Kalmar 1525 får alltså sägas vara ganska extraordinärt. Självklart förde kungen åtminstone formellt högsta befäl över trupperna, även om det sannolika är att Arvid Västgöte eller någon av liknande rang var den som fattade beslut av rent taktisk art. Det är väsentligt att påpeka vikten av kungens formella status som högste befälhavare när vi i nästa avdelning av analysdelen skall titta närmare på de rättsliga aspekterna kring massakern.

Striderna togs alltså sedan upp på nytt och så småningom inleddes ett nytt stormningsförsök. Swart framhäver att detta andra försök att bemäktiga sig slottet skall ha varit betydligt aggressivare, och med fruktansvärda resultat:

lett så än nu beter beskiuta muren, och lett skiuta bort all wernen och wigskåler nordan på Slottedt. Så stormade tå the Swenske till annan gången, och så gräseliga som the hade warit blinde, skonandes sigh platt intedt (---) Ther störte så gräseliga mycket folk före och medh the yppersta, att thet är ymkeligt påtenckia, och helfftene ymkeligare vppå see them ther tå tilstedes wore, att Kong. Göstaff greet så han nestan motte beswimadt. Ther lågh effter 1400 sköttare, så att ther aff vnkome icke meer än 4 karar, jtem 4 fenicker knechter (---) Lett så Kong. Göstaff blåsa them tillbaka igen, som än tå igen wore j lijffue så att the wicke ther iffrå. Men the hade icke alle lupet mista som ther vppå wore, the wore wehll halffparten om halsen, och en stoor part wore lemelöosa, somme wore en arm aff, somme ett lårben, somme både armarne eller lårbenen, så att minste parten wore osnappade. Szå leedh till quelden, och the kunde intet mere göra ther till then dagen.¹⁶¹

Som Peder Swart uppger har man med alla sannolikhet förlitat sig mycket på artilleri vid slaget. Man har lyckats skjuta sönder skyddsvärnen på den yttre ringmuren, kanske också lyckats skjuta en bräsch i den. Friläggandet av den yttre borggården skulle i sin tur möjliggöra för en stor styrka att framrycka mot själva slottet. Här hade man en stor fördel gentemot alla de som tidigare i historien försökt sig på att erövra slottet: utan ordentligt artilleri var enda sättet in på yttre borggården via porttornen. Alternativt skulle man kunna ta sig in genom den lilla dörren på sydvästra sidan, precis intill den så kallade bagaregården.¹⁶² Men en sådan framryckning skulle med

¹⁶¹ Edén (red) 1912, s. 82-83.

¹⁶² Se Bilaga 1 för en grafisk klarläggning av dessa arkitektoniska detaljer.

all sannolikhet ta tid, vara mycket besvärlig att genomföra och innebära enorma mänskliga förluster.¹⁶³ Clement Renzel bidrar med en del detaljer:

Lått K. M. beskansa och beskiuta Slottet till storm med stoor omkosten och lätt någre gånger löpa sitt krigzfolck slottet alffvarligen om till storm, effter thet knechtarne in i Slottet in om then nederskuttne muren, hade graff:t en diup, och bred graff derförr kunde wår N. H. folck icke kome therutöffer utan moste hwar gång wicka utaff medh stoor skade (...) och K. M qvalde och threngde them flux med hans N. Kartoger och slanger att the på sistone måtte giffva op Slottet...¹⁶⁴

Det verkar alltså som att garnisonen, förmodligen innan yttre murens fall, grävt en torrgrav på den nu blottlagda yttre borggården som gjorde försöken till stormning även fortsättningsvis besvärliga.¹⁶⁵ Uppgiften om att det skall ha rört sig om flera stormningsförsök, som alla misslyckats, bekräftas dessutom av Clement. Trots den stora fördelen med artilleri hade man alltså inte lyckats inta slottet.

Visserligen måste man utgå ifrån att Peder Swart överdriver i sin framställning: han kan ha velat överdriva kungens förluster för att på så sätt ytterligare motivera den så småningom följande massakern på garnisonen. Men också Clement Renzel ger i viss mån bilden av att striderna skall ha varit ovanligt hårda. De stora förlusterna kan knappast ha varit enligt planeringen. Kanske satte man stor tilltro till det moderna artilleriet och i så fall kan resultatet ha kommit som en genuint stor överraskning för kungen. Senare uppskattades de rent ekonomiska förlusterna till 150.000 gyllen, vilket kungen begärde i ersättning ifrån Berend.¹⁶⁶ Rimligen kände kungen en stor besvikelse och förtret. Manne Hofrén menar i sin bok *Historieglimtar från Kalmar Slott* att ”hårdare strid har inte utkämpats kring slottet”.¹⁶⁷ Kanske är Hofrén inte långt från sanningen. Militärhistorikern T. Holm menar att under medeltiden ägde försvaret som regel en ”oerhörd överlägsenhet gentemot anfallet”.¹⁶⁸ Dock hade de många småfästena under 1400-talets många upprorsaktioner visat sig åtkomliga också för en belägrande bondehär; dessutom började vapentechnologin på allvar utgöra ett hot mot de gamla medeltida fästena. Istället framstod alltmer särskilt de

¹⁶³ Martin Olsson. 1944. *Kalmar Slotts Historia I: Tiden intill 1300-talets mitt*, s. 212.

¹⁶⁴ Renzel 1816, s. 45-46.

¹⁶⁵ Se Bilaga 1 för en grafisk presentation över dessa arkitektoniska detaljer.

¹⁶⁶ Hildebrand 1901, s. 282.

¹⁶⁷ Hofrén 1961, s. 54.

större slotten som viktiga strategiska hållpunkter för kungamakten.¹⁶⁹ Holm menar också att ”De stora starka fästena kunde näppeligen sönderskjutas; därtill var det ett både tidsödande och ytterst dyrbart företag att anskaffa och på dåtidens dåliga vägar framforsla belägringsartilleri”.¹⁷⁰ Särskilt för att erövra en borg som Kalmar krävdes närmast extraordinära åtgärder.¹⁷¹ I och med den nya teknologin hade kungen möjlighet att åsamka slottet och dess besättning avsevärda förluster, men det verkar fortfarande ha varit väldigt svårt att genomföra en regelrätt stormning. Slottet i sig blev rejält sönderskjutet vilket ytterligare motiverade mycket omfattande reparationer och ombyggnationer på 1540-talet.¹⁷² Det är mer än rimligt att anta att kungens erfarenheter ifrån striden 1525 har spelat in när han beställt ett nytt slott, bättre rustat att stå emot den nya tidens vapentechnologi.

Hur striderna än förlöpte insåg kungen och befälhavarna så småningom på allvar att försöken att storma åtminstone för dagen skulle vara alltför kostsamma. Nu blev planen att vänta ut besättningen och med hjälp av fortsatt beskjutning försöka förmå försvararna att hissa vit flagg. Dagen efter slaget ”bude de sielffue”, det vill säga besättningen, enligt Swart, till dagtingan, och meddelade att de ville ge upp slottet, eftersom det var så skadat.¹⁷³ Berend von Melen menar däremot, att informatören på slottet hade lyckats lura i besättningen löfte om fritt avtåg och hemresa till Tyskland. Gottfrid Carlsson skriver i sina observationer:

Landsknektarna skall till en början ha varit ståndaktiga och menat att det fanns andra som kunde undsätta dem. Men till slut läto de dåra sig af de fagra löftena och öfverlämnade slottet åt Gustav mot erhållande af hans beseglade lejdebrev.¹⁷⁴

Kungen själv uttryckte det på ett mer kraftfullt vis i sitt brev från 1525: ”wij haffua [...] dragit the falske forraedare ther wth med haareedt som oss forn:ne worth slooth welleligha haffua forhollit”.¹⁷⁵ Frågan var nu vem som skulle få betala för kalaset.

¹⁶⁸ Holm 1923, s. 135.

¹⁶⁹ Ibid, s. 129-130.

¹⁷⁰ Ibid, s. 129-130, 135

¹⁷¹ Olsson 1944, s. 211-223.

¹⁷² Törnquist (red) 2007, s. 163.

¹⁷³ Edén (red) 1912, s. 83.

¹⁷⁴ Carlsson 1918, s. 23.

¹⁷⁵ Almquist 1864b, s. 182-183.

6.4 Det yttre förloppet kring massakern

Det råder i princip ingen tvekan om att det verkligen ställts till med ett regelrätt massavrättning efter slottets fall, troligen tre dagar efteråt. Trots en del skillnader i detaljerna är alla 1500-talskällorna ense om detta faktum. Var Löfgren på 1800-talet hämtat sin version från ifrån kan man fråga sig, men eftersom den helt motsäges av samtliga källor från 1500-talet är det fullständigt osannolikt att det skall ha gått till på det sättet som han förtäljer: att de anfallande sprängt slottsporten, stormat slottet och dödat varenda människa därinne. Manne Hofrén skall dock inte lastas för att han tar upp anekdoten. *Hans* bok syftar till att hitta slottets spännande historier och anekdoter och Löfgrens version har också den sitt värde – som skröna.¹⁷⁶

Från kungen egen hand får vi, precis som tidigare, mycket begränsad information. Några ord om avrättningar eller massakrer yppar han icke. Däremot erkänner han att ”wij haffua [...] straffath them saa ath en annen forrædhere schal see ther wiidt”.¹⁷⁷ Dock avslöjar han ingenting mer om *hur* bestraffningen har gått till. Det är förstås ganska svårt att säga exakt hur denna upplysning uppfattades av folket. För Kalmarbornas del kan tillvägagångssättet vid massakern knappast ha undgått. För övriga kan vi inget säkert säga, men det verkar mer än troligt att människorna i 1500-talets Sverige verkligen förstod att det var rena avrättningar som åsyftades. Dock är det inte alls lika säkert att budskapet uppfattades som att *hela garnisonen* verkligen hade avrättats. Det skulle mycket väl kunna tolkas som att enbart enstaka befälhavare och andra ”ansvariga” avrättats. Frågan är om ett mer tydligt avslöjande om massakern hade varit till gagn för den nyligen tillträdde kung Gustav – å ena sidan kunde skräckbudskapet varit honom till fördel, å andra sidan riskerade han att stämplas som tyrann. Det är alltför troligt att kungen medvetet valde att på denna punkt vara otydlig. Det kan mycket väl ha varit den för honom bästa strategin. På så vis undvek han att direkt ljuga, samtidigt som han höll ryggen fri ifrån eventuella senare anklagelser. Det är relevant att i sammanhanget komma ihåg att Gustav vid denna tid inte satt så säker som han senare skulle komma att göra. Inte nog med att Sören Norby, Berend von Melen och Sturepartiet var honom till stor förtret, dessutom inträffade under 1525 det första Dalupproret.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Se inledningen, s. 4.

¹⁷⁷ Almquist (red) 1864b, s. 182-183.

¹⁷⁸ Hildebrand 1901, s. 255-257; Larsson 2002, s. 140-164.

Peder Swart ger oss återigen mer tydliga bilder av händelseförloppet. Han förklarar att kungen inte ville ge några eftergifter, efter de obotliga skador han åsamkats och därför ”Så motte the tå gå aff på nåder och onåder. Bleff så meste parten aff them halshugna”.¹⁷⁹ Avrättningarna beskrivs alltså endast med en enda mening. I motsats till uppgifterna i kungens brev kommer dock explicit fram, att besättningen faktiskt avrättats, åtminstone till större delen. Dessutom framgår att det utförts genom halshuggning. Det går inte alls att utesluta, att besättningen verkligen fått fri lejd, som sedan brutits. I såväl registratret som hos Peder Swart får man i vilket fall en bestämd känsla av att händelsen tonas ned, vilket förstås är fullständigt logiskt. Peder Swart förtäljer dessutom en i sammanhanget intressant anekdot. Han berättar om en särskilt duktig ”bösseskött” som skall ha funnits inne på slottet, som minsann aldrig missade sitt mål. När trupperna närmade sig slottet skall han ha skjutit in i hopen i hopp om att träffa självaste kungen. Men istället, förtäljer Swart, träffades Arvid Västgöte (en av Gustav Erikssons högst uppsatta befälhavare) genom låret. Dessutom lyckades skytten med sina skott träffa tre till fyra andra.¹⁸⁰ När slottet senare gavs upp skall kungen ha velat skona bösseskytten med anledning av dennes eminente förmåga, men eftersom krigsfolket icke önskade detsamma avrättades också han.¹⁸¹ Denna lilla berättelse är förstås förmodligen osann, av en mängd skäl. Ändå är den av stort intresse eftersom den säger en hel del om hur den kungliga sidan ville framställa det hela. I nästa del återkommer jag till denna anekdot och vad den säger om hur den kungliga sidan förklarade och rationaliserade massakern.

Återigen är det dock Clement Renzel som har mest att förtälja och han har ägnat händelsen betydligt större uppmärksamhet än de övriga. Clement framstår i allmänhet som en mer trovärdig källa än de övriga, men när han skall beskriva massakern börjar han: ”...som K. M thet best minnes huru et till gick, när Slottet upgiffvet war”.¹⁸² Reserverar han sig? I vilket fall vågade Clemet knappast avvika alltför tydligt ifrån det han uppfattade som den ”kungliga” versionen. Man får ett ganska starkt intryck av att Clemet här medvetet lägger saker till rätta, eller återberättar det han uppfattar som en ”acceptabel” version av händelseförloppet. Här

¹⁷⁹ Edén (red) 1912, s. 83.

¹⁸⁰ Ibid, s. 81.

¹⁸¹ Ibid, s. 83.

finns med andra ord inget som skulle sticka *alltför* mycket i ögonen på den svenska regenten. Samtidigt är berättelsen fylld med avslöjande och spännande detaljer som vi inte får från annat håll.

Clement inleder med att förklara att efter kapitulationen hade knektarna givits *möjlighet att ge sig av*. Dessutom skulle man ha ställt skepp och fetalier till deras förfogande: "...lätt K. M. giffve samme knechter fetalie och skeep ther medh the hade kunnet kommett till Tysland och hade de sköönn böör".¹⁸³ Men istället för att anamma denna chans hade soldaterna av någon anledning stannat kvar i staden, till allas stora förtret: "the bleffve allt liggendes i bynn troztende och låthe sig endå med monge onyttige och skreppende ord förmärche".¹⁸⁴ Berend påstår också att det var först *tre dagar efter slottets kapitulation* som avrättningarna ägde rum. Då knektarna fortfarande inte givit sig iväg skall tre av kungens hövitsmän ha anklagat dem för förrädiskt beteende:

såå toge för:e Höffwitsmen Nils Erichssonn, Jöns Olsson och Staffan Sasse och klagede them ann, hvilken orett them skedde aff samme knechter Endoch the i K. M. edh och tienst vore, then tidh the såå om afftonen öffwerfölo them i hustru Gunniles hus med Barendt van Melen och hann på sijn redelige ähre hade loffvat them att uppgiffva them slottet och gäffve sig ifrå K. M. och intill hans N. Fiender, ther the nu såå lenge hade varitt H. N. under ögonen¹⁸⁵

Knektarnas brott var alltså inte i första hand att de valt att försvara slottet, utan istället riktas uppmärksamheten mot det påstådda faktum att de, tillsammans med förrädaren Berend von Melen, hade utfallit mot staden. Från att ha varit passiva betraktare som inte öppet och direkt brytit den ed genom vilken de var svurna att tjäna konungen, hade de nu aktivt valt att bistå förrädaren Berend von Melen. Genom att överfalla kungens hövitsmän i staden hade den direkta brytningen skett, och därigenom hade de förvandlats till förrädare. Detta hade skett *innan* kungens styrkor attackerade slottet vilket i sig rättfärdigade kungens styrkors angrepp mot fästningen. Renzel fortsätter:

¹⁸² Renzel 1816, s. 46.

¹⁸³ Ibid, s. 46.

¹⁸⁴ Ibid, s. 46.

¹⁸⁵ Ibid, s. 46.

Och ändoch K. M. sich med thenne sack intett befattat ville, sattes 48 gamble och förståndige tyske landzknechter till att affseije thena sack och kunde det intet annett säia, utan att all then stund the knechter i K. M. edh och tienst woro, och uppå hans N. wegne oppå Öland i borgeläger lagde voro, och ther emott gåffvo sig till hans N. fiender, terföre bleffve te alle aff samme 48 landzknechter dömde till stegell, doch bleffvo thee benådett till sverdet på två drenger när som bleffve undan bedne aff them som sedan togo them i sijnn tienst¹⁸⁶

Alltså, det var inte kungen som fällt domen att avrätta legoknektarna, utan en omfattande jury bestående av 48 tyska landsknektar! Det är också värt att notera att knektarna *dömts* till stegel, men i slutändan ”benådades” till svärdet. Varför?

Det finns andra aspekter av Clement Renzels resonemang som kan förefalla märkliga. Uppgiften att avrättningarna hölls först tre dagar efter slottets fall kan te sig osannolik, men eftersom också Berend von Melen uppger att det tagit just tre dagar har vi starka skäl att tro att det faktiskt stämmer.¹⁸⁷ Men varför väntade man, i så fall? Det kan ha funnits en genuin tveksamhet kring vad som borde göras med besättningen. Har intentionerna att avrätta dem rentav inte funnits där från början? Varför ändrade man sig, i så fall? Möjligen var avsikterna klara från början, men av olika skäl behövdes tid för att förbereda aktionen och de omständigheter som hörde därtill. Det är också frågan varför en rättegång överhuvudtaget ansågs nödvändig. Och varför, i så fall, lyfta fram det tidigare utförda utfallet mot staden snarare än det faktum att garnisonen hade satt sig till motvärn mot rikets ”rättmätige” konung? I den påföljande analysdelen skall jag försöka besvara dessa frågor, och spåra såväl ytliga som djupare förklaringar till hur massakern i Kalmar 1525 kunde komma att inträffa.

Även om Berend om Melen i allmänhet fabricerar en hel del hade han uppenbarligen *tillgång* till detaljerade och, verkar det som, tillförlitliga uppgifter. Hans uppgift att besättningen verkligen fick fri lejd behöver därför inte nödvändigtvis vara påhittad. Snarare verkar det mer rimligt att anta att besättningen inte avtågat om det inte ställts i utsikt *någon* form av förhoppningar. Det faktum att knektarna sedan anklagats för

¹⁸⁶ Renzel 1816, s. 45-46.

¹⁸⁷ Carlsson 1918, s. 23.

utfallet mot staden, snarare än det faktum att de inte överlämnat slottet, skulle också kunna vara en indikation på att de verkligen erbjudits fri lejd och att den kungliga sidan behövde en *formellt* annan anledning för att kunna ställa dem till svars. Däremot kommer vi nog aldrig med säkerhet kunna säga, om kungen verkligen utlovat besättningen faktisk fri lejd trots att det då skulle innebära detta mycket grova rättsövergrepp. Den kungliga sidans version står emot Berends, och båda är i princip lika tendentiösa.

6.5 **Analys och slutsatser: Innebörd och orsakssamband**

6.5.1 **Kungens agenda**

Trots försök från flera håll att avleda uppmärksamheten från honom står det bortom allt tvivel att massakern i Kalmar aldrig hade inträffat utan kung Gustav Erikssons (Vasa) auktoritet. Detta faktum framstår överhuvudtaget som den mest omedelbara förklaringen till att massakern i Kalmar 1525 kunde komma att äga rum. Hur pass drivande han var i utfärdandet och verkställandet av den omfattande dödsdomen är svårt att säga exakt. Det råder dock knappast någon tvekan om att han, om någon, kunnat upphäva domen och valt att benåda besättningen. Så blev nu icke fallet. I ett annat läge hade en sådan order som nu utfärdades kunnat motivera en tyrannstämpel. Den här gången kom dock kungen lindrigt undan.

Det fanns många skäl för kungen att vilja se massakern genomförd. För det första var aktionen till stora delar en ren *vedergällande bestraffning* för den olydnad som hade visats honom. Självklart stack det rejält i kungens ögon att människor som han hade uppfattat som sina undersåtar hade gaddat ihop sig emot honom. Inte nog med att hans nära förtrogne Berend von Melen verkade stämpla mot honom, det verkade dessutom finnas en hel del folk som uppenbarligen hellre svor sig åt en man som Berend än honom själv.aktionen kan ses som ett första steg, genomförd nästan i irritationens tecken, i kungens bittra kamp mot de tyska influenserna och legotruppernas i kungens tycke alltför självsvåldsliga agerande. Det var knappast bara själva stämplingarna i sig som kungen bestraffade. Dessutom hade nämligen kungen och hans allierade fått betala ett högt pris då de försökt storma Kalmar slott. Kungen bör med sitt för tiden moderna artilleri haft goda förhoppningar om att kunna erövra slottet utan alltför katastrofala förluster. Men det var inte bara manskap

och ekonomi som hade skadats. Kungens heder hade också fått sig en törn. Eftersom belägringen hade inletts kunde kungen inte avbryta den utan förlorad heder. Själva det faktum att slottsbesättningen vägrat lägga ned vapen, särskilt med tanke på att kungen personligen var närvarande, var vanhedrande. Han ansåg sig tvungen att inta slottet, och trupperna hade då lidit svåra förluster.

På ett plan är det lätt att identifiera rent *propagandistiska* motiv. Kungen hävdade med våld sin auktoritet och sin rätt till Kalmar stad, slott och län. Dessa händelser utspelade sig i en region som under det tidiga 1520-talet var svårt omtvistat: inte nog med att Blekinge, Gotland och Skånes framtid diskuterades flitigt, nu höll dessutom ett av rikets viktigaste län på att falla kungen ur händerna. Genom att se massakern genomförd statuerade han dessutom exempel aktionen som helhet syftade bland annat till att visa vad som skulle hända med de som i framtiden motsatte sig honom. Detta uttrycker han, som framgått, explicit i sitt brev av 25 juli. Dock saknade kungen en användbar *syndabock*, som effektivt kunde hängas ut i den kungliga propagandan. Självklart fortsatte kungens hårda ord riktas mot Berend von Melen, men han kunde inte straffa honom personligen. Berend med familj hade som sagt hunnit fly från slottet innan det omringats av de kungliga trupperna. Man kan mycket väl tänka sig att det hade gått annorlunda, om Berend von Melen själv hade varit närvarande. Kanske hade då kungen valt att endast avrätta honom, möjligen tillsammans med övriga befäl och istället skonat den övriga besättningen. Av de som nu fanns kvar fanns inte många framstående personer som kungen på ett effektivt sätt skulle kunna hänga ut. Befälhavaren Henrik Jute var visserligen ett någorlunda tacksamt offer, men knappast tillräckligt för att tillfredsställa kungens hämndlystnad. Dessutom var han förmodligen inte, till skillnad från Berend von Melen, någon som allmänheten kände till namnet. Visserligen fanns där två symboliskt mycket viktiga personer på slottet: Sten Sture den yngres son Nils Sture och Sören Norbys dotter. Dessa var dock bara barn och att avrätta dem var knappast aktuellt, inte minst för att det kunde vara politiskt mycket riskfyllt.

6.5.2 Berend von Melens agenda

Berend von Melen bidrog förstås till massakern så till vida att han lyckades övertyga "sina" soldater om det rättfärdiga i att kämpa för honom. Han hade dessutom lovat sin slottsbesättning undsättning, men den kom aldrig. Han utnyttjade soldaternas

missnöje emot kungen. Han framstod som ett mer kreditvänligt alternativ som i högre grad förmådde betala ut soldatlöner. Det var på det sättet han till slut lyckades rekrytera för sin egen sak.

På ett mera grundläggande plan inträffade den svåra blodspillan i Kalmar eftersom Berend von Melen, liksom kungen, fortsatte att hävda sina rättsliga anspråk på Kalmar län och misslyckades att på diplomatisk väg lösa konflikten. Berend behöver inte nödvändigtvis ha haft några politiska visioner, åtminstone inte från början. Hans starka suktan efter Kalmar län behöver inte nödvändigtvis vara en indikation på att han verkligen hade en medveten avsikt att delta i det nordiska maktspelet. Liksom andra militära entreprenörerr kan han helt enkelt ha haft en förhoppning om de mer långsiktiga inkomster som innehavet av fast egendom innebar. Nu var saken bara den att den som innehade ett län som Kalmar omöjligen kunde förbli opolitisk, oavsett om denne själv insåg det eller ej. Kungen visste självklart det, och Berend måste ha varit oerhört naiv om han verkligen trodde det. Vilka Berends avsikter var kan vi omöjligen säga, men det är inte speciellt sannolikt att han verkligen hade tänkt förbli blott en obetydlig tjänare åt sin herre. Berend påstod själv, vid skilda tillfällen, att han haft för avsikt att tjäna å ena sidan Gustav Eriksson, men efter brytningen hävdade han att han alltid haft för avsikt att återvända i Christian II:s tjänst. Berend von Melens närmande till Sören Norby, Kristina Gyllenstierna och Sturefamiljen tyder på att där verkligen fanns vissa mer eller mindre tydligt uttalade politiska visioner.

6.5.3 Soldaternas situation och motivation

Det är många gånger lätt att som nutida betraktare förundras över legosoldaternas hållning. Deras beslut att fortsätta kämpa, trots vad som måste ha varit mycket dåliga odds, är inte helt enkelt att förstå. Det är också ett av de ödesdigra val som ledde till massakern. Varför valde då soldaterna att kämpa för Berend von Melen istället för den svenske kungen?

Där kan ha funnits de som i första hand motiverats av ära och äventyr och som kanske inte funderat så mycket på eventuella konsekvenser. Kanske resonerade knektarna att krig var farligt till att börja med och att det inte var mycket lönt att fundera över vilken sida man borde eller inte borde vara på. Här kan även ha funnits

känslor av desperation och förtvivlan, särskilt för de som deltagit i Gotlandsexpeditionen. Fattigdomen bör ha varit svår hos många av soldaterna. För många fanns det säkert inte tid att vänta på att ett ”säkrare” jobb skulle dyka upp. Berend von Melen fanns där som en villig arbetsgivare och han sökte allt folk han kunde få tag på. Majoriteten av legoknektarna i Berends tjänst på Kalmar slott var tyskar; för dem bör det, om någon överhuvudtaget önskade det, ha varit än svårare att ta sig in i det svenska samhället. Det fanns i princip inga alternativ.

Särskilt med ett efterhandsperspektiv är det lätt att hävda att det var fel beslut att satsa på Berend von Melen. Visserligen bör det ha stått klart också för samtiden att Gustav Eriksson var den av de båda tvistande som hade tillgång till de största resurserna och den som skulle gå segrande ur maktkampen. Men för de som valde att stödja Berend von Melen behövde detta, åtminstone till en början, inte alls ha varit något irrationellt beslut. Den svenske kungen hade åtminstone på Gotland visat sin oförmåga att betala ut löner till soldaterna. Inte ens när delar av fänikorna begav sig till Stockholm för att klaga hade han givit med sig. Istället hade han tydligt anklagat *dem* för den misslyckade Gotlandsexpeditionen och avrättat befälhavarna (även om kungen uppenbarligen inte ännu hade känt sig redo att ta itu med Berend von Melen) och möjligen behandlat de övriga landsknektarna mycket illa. På Gotland hade det istället varit Berend som hade försökt säkra männens sold genom att anlita kreditorer och till och med ta pengar ur egen ficka. Berend von Melen visade sig för dessa soldater vara en mer trovärdig löneutbetalare än den svenske kungen. Inte minst bör en tjänst i garnisonen hos Berend på Kalmar slott ha tett sig som ett mycket lockande alternativ. Det föreföll säkert som en möjlighet till en stabil, bekväm inkomst.

Det kan inte heller uteslutas att en del soldater av en eller annan anledning kunde känna en viss sympati för Melen. Det kan mycket väl ha varit så att legoknektarna hade gjort den medvetna bedömningen att man givit sig in i ett lagligt, rättfärdigt krig. Berend von Melen var visserligen ingen furste, men enligt ett företrädesvis tyskt, feodalt perspektiv hade också en adelsman och riddare som Berend rätt att föra ett privat krig för sin egen sak. Sålunda skulle man kunna förvänta sig en kristlig behandling också ifall man råkade i händerna på fienden. Det kan ha varit ett incitament, åtminstone för somliga tyskar, att ansluta till den tyske riddarens sak, vars ära och heder kränkts och som nu skulle gå i krig för att försvara den.

Kanske hade även lojalitetsband även av andra skäl uppstått. Det är inte alls otänkbart att Berend von Melen betraktades som en förebild av de tyska knektarna, någon de kunde identifiera sig med och kanske även se upp till. Det är värt att komma ihåg att åtminstone de två fänikor som kämpade på Gotland hade arbetat tillsammans med Berend von Melen under lång tid. Kanske var det rentav han som hade rekryterat dem och erbjudit deras tjänster för den svenske kungen. I vilket fall var han någon som soldaterna kände till ansiktet, i motsats till kungen. Visserligen har Fritz Redlichs efterforskningar har visat, att det ofta rådde stora motsättningar mellan legoknektarna och deras befäl. I materialet (som visserligen är mycket litet) finns dock inte en enda indikation på att Berend skulle ha hamnat i konflikt med de soldater han arbetade med, om man bortser från det faktum att hans soldater vägrade belägra Visby 1524. Under rättegången i Stockholm efter Gotlandsexpeditionen var det dock en svensk knekt som påpekade att det var löjtnanten Albrekt von Buschen som skulle anses ansvarig för samma expeditions misslyckande och inte Berend. Detta visar att det inte var Berend själv som var orsaken till deras missnöje, utan istället det faktum att de inte fått ut sin sold. Snarare hade de anledning att bättre tycka om sitt befäl, som gjorde stora insatser för att försöka förse sina män med betalning. Berend von Melens dåliga rykte i Sverige är helt beroende av Gustav Erikssons svartmålning – i Tyskland hade Berend tvärtemot ett mycket gott rykte.¹⁸⁸ Även om vissa knektar eventuellt hyste personliga åsikter om sina överordnade och deras sak, så är det dock inte speciellt rimligt att anta att dessa känslor skulle vara viktigare än de ekonomiska motiven. I första hand sökte man de jobb som gav en utdelning och stod i någorlunda proportion till de risker som uppdraget innebar.

Beslutet att när de benådats fortfarande stanna kvar i Kalmar kan vid en första anblick förefalla särskilt märkligt. Återigen erbjuder Fritz Redlich logiska och empiriskt belagda förklaringar till detta fenomen. Benådningen bör förstås till en början ha upplevts som en lättnad. Men ganska snart hamnade den överlevande gruppen i ett nytt dilemma. Vart skulle de nu ta vägen? Att gå i kungens tjänst var förstås uteslutet – i dennes ögon var de ju förrädare. Att försöka söka upp Berend von Melen var visserligen en möjlighet, men var denne nu befann sig visste ingen.

¹⁸⁸ Hildebrand 1901, s. 246, 316.

Det hade till och med ryktats om att han förlist och avlidit på väg till Tyskland.¹⁸⁹ Berend uppgav som tidigare framgått att detta rykte från kungens sida spridits genom att skicka in en förrädare på slottet. Kanske kände knektarna förbittring mot att Berend inte dykt upp med den utlovade undsättningen i tid och sedan försatt soldaterna i en sådan prekär situation. I vilket fall bör det ha förefallit helt uppenbart att Berend von Melen nu var oskadliggjord inom svensk maktpolitik. Att hitta ett nytt jobb inom det närmsta geografiska området var säkert mycket svårt. De tyska landsknektarna var nu isolerade. Det mest rimliga alternativet bör ha varit att återvända till kontinenten. Det kan förefalla konstigt att man inte genast fattade detta beslut – särskilt om Clements och Berends uppgifter om att man ställde i ordning båtar åt soldaterna stämmer. Samtidigt innebar ett sådant val en svår och farlig resa och någon garanti om nya jobb kunde man inte få. Den mest rimliga förklaringen av vad som hänt är att förbandet tvekat, kanske till och med bråkat, om vad nästa drag borde bli. Hellre än att fatta ett överilat beslut valde besättningen att åtminstone för några dagar uppehålla sig i staden, till kungens och stadsbornas förtret. En upplösning borde gruppen in i det sista ha velat undvika. Denna gång innebar det dock deras gemensamma olycka.

6.5.4 De skilda rättsuppfattningarna

Bland de mer bakomliggande förklaringarna till det som hände i Kalmar 1525 finner man rättsliga och konstitutionella oklarheter och oreglerade relationer mellan olika aktörer och institutioner i det svenska samhället. Riksrådsmötet i oktober 1524 hade också förklarat att kungen ensam hade rätt till rikets slott. Berends ovilja att överlämna slottet i Kalmar, och istället sätta sig till motvärn förklarades alltså indirekt, av kung och riksråd, som olagligt. Berend åberopade i efterhand det muntliga löfte kungen utfärdat, alltså att Berend på livstid skulle ha rätt till Kalmar slott och län. Kungen menade då, att det stod honom fritt att hålla eller inte hålla sådana löften. Berend kunde inte heller uppvisa det skriftliga kontrakt som kungen enligt hans utsaga hade utfärdat, men som gått förlorat då Berend förlist i Östersjön. Som Hildebrand har påpekat, kan det mycket väl en gång ha funnits ett sådant kontrakt. Gustav Eriksson (Vasa) ansåg dessutom med all sannolikhet att som Sveriges kung var han den enda som hade rätt att bedriva legalt krig. Ur kungens perspektiv hade Berend von Melen inte rätt att göra honom motstånd. Kungen

¹⁸⁹ Hildebrand 1901, s. 284.

framhöll att Berend, då han hade börjat rekrytera soldater på Öland, tydligt hade begått en förrädisk handling och stämplat mot honom. Han och hans soldaters senare utfall från slottet mot Kalmar stad hade varit ännu värre. Det kan mycket väl tolkas så att massakern till en del motiverats som reaktion mot den feodala rättsliga uppfattningen. Kungens uppfattning, som han dessutom effektivt spred i sin polemik, var att Berend var en stämplare och förrädare som agerade utanför lagens gränser. Här finner vi ett starkt incitament för kungen att ställa till med blodbad i Kalmar. Från och med nu var det en ny rättsuppfattning som skulle anses giltig.

Berend von Melen bottnade å sin sida i en feodal tradition och hade, med all rätt förstås, tagit kungens löfte på stort allvar. Det är, för att använda Hildebrands uttryck, knappast förvånande om den tyske riddaren uppfattade Sverige som ett barbariskt land när till och med riksrådet stödde kungens i hans tycke fördärvliga rättsuppfattning.¹⁹⁰ Säkerligen uppfattade han sig som allvarligt kränkt och var beredd att strida för sin heder. Enligt den gamla feodala rättsuppfattningen, som Berend stödde sig på, hade han rätt att med våld värna sin heder och sin rätt. De företrädesvis tyska soldater som valde att ta hans parti kan mycket väl ha delat hans uppfattning.

6.5.5 De oklara och ansträngda lojaliteterna

Gustav Erikssons (Vasa) beslut att sätta tilltro till tyska legoknektar i allmänhet och den tyska riddaren Berend von Melen i synnerhet var knappast något dåraktigt infall. Även efter att ha utsetts till riksföreståndare fann sig kungen i ett trängt läge och han var i starkt behov av dugligt krigsfolk. Det är vida känt att särskilt kungens tidiga regering präglades av ett stort beroende av tysk-romerska riket och de kompetenser och resurser som där fanns att dra nytta av. Berend von Melen var långt ifrån den enda högättade tysk som Gustav rekryterade. Där fanns också nyckelpersoner som Wulf Gyler, Johan av Hoya och Conrad von Pyhy.¹⁹¹ Kungens beslut att anlita Berend von Melen kan mycket väl till stor del ha varit i egenskap av en utmärkt kontakt gentemot Tyskland. Dessutom förväntades denne helt klart ha särskilt goda insikter i tysk och kontinental krigföring. Genom att försöka knyta Berend så nära sig som möjligt skaffade han sig dessutom en viktig nyckel till kontroll över de

¹⁹⁰ Hildebrand 1901, s. 286.

¹⁹¹ Larsson 2002, s. 216-217.

potentiellt besvärliga legoknektarna. Hur knektarna rekryterades kan vi dock inte veta. Var det så att Berend von Melen i egenskap av militärentreprenör kanske rentav personligen anlätade de legoknektar, som han i flera år skulle komma att arbeta med? Eller hade kungen genom andra kontakter tidigare fått tag i dessa? I vilket fall var det knappast en slump att just den tyska riddaren var den som fick befälet över sina landsmän. De kunde enkelt kommunicera med varann och hade rimligen samma referensramar och samma förståelse kring hur krig borde bedrivas. Berend kunde fungera som ett slags kontaktperson med insikt i soldaternas situation. Han kunde säkerligen känna av stämningar och förutse och åtgärda eventuella problem i truppen. Kungen måste dock rimligen ha varit medveten om de problem som detta beroendeförhållande skulle kunna skapa och de nackdelar man generellt brukade förknippa med legoknektar: deras ofta tvivelaktiga bakgrund och påstådda opålitlighet. Likväl var kungen tills vidare absolut beroende av dem.

Också Berends påstådda lojalitet var för kungen ett problem. Det behövdes med all sannolikhet mer för att motivera Berend än enbart det faktum att kungen skönt honom på Stegeborg. Det finns också viktiga indikationer på att kungen verkligen haft för avsikt att, åtminstone för en tid, försöka hålla Berend von Melen i strama tyglar genom dramatiska åtgärder. Lars Olof Larsson framhåller också dessa anmärkningsvärda beslut i affärerna med Berend von Melen och andra tyska adelsmän i kungens tjänst.¹⁹² Hans löfte om att Kalmar slott och län skulle tillfalla Berend på livstid är särskilt iögonenfallande. Samtidigt kan kungen förstås redan från början ha haft för avsikt att så småningom bryta detta löfte, då han maktposition var mer stabil. Å andra sidan försökte han samtidigt få Berend gift med någon av hans nära kvinnliga släktingar. Brytningen med Berend skulle innebära att Gustav för alltid skulle förlora sin med Berend bortgifta syssling, som följde denne till Tyskland och aldrig mer skulle komma tillbaka till Sverige. Detta faktum skulle kunna vara ett belägg för att kungen verkligen blev genuint bestört av den förstörda relationen och att han haft för avsikt att arbeta tillsammans med Berend von Melen i många år framöver. Emellertid står det helt klart att kungen höll sina vaksamma ögon på den tyske riddaren, och när han tyckte sig ha minsta fog för sina misstankar, skred han till handling.

¹⁹² Larsson 2002, s. 171.

Vad gällde legoknektarna hade kungen sannolikt ingen kontroll över rekryteringsprocessen. Oavsett om det är Berend eller någon annan som rekryterat knektarna så bör denna process varit hastig och informell, särskilt med tanke på den tidspress som kungen agerade under. Möjligen hade man ingått en muntlig ed. Om det eventuellt fanns något skriftligt kontrakt reglerade det förmodligen inte bara knektarnas skyldigheter, utan också deras arbetsgivares. Däremot är det uppenbart att detta kontrakt inte tillräckligt väl fyllt sin funktion, eftersom konflikten på Gotland uppstått. Knektarna hade ingen som helst anledning att vara kungen trogna längre än vad de fick betalning för. Redlichs undersökning visar att legoknektarnas position under det tidiga 1500-talet var starkare än både tidigare och senare. Också dessa knektar verkar från ha haft ett gott självförtroende och en medvetenhet om att de var efterfrågade. Särskilt agerandet på Gotland visar att de agerade samfälligt och ställde krav på sina arbetsgivare, både Berend von Melen och Gustav Eriksson. Beslutet att överge den svenska kungens sak behöver därför knappast ha förefallit dem som speciellt kontroversiellt, eftersom de ansåg att denne brutit i sitt åtagande.

6.5.6 Den rättsliga motiveringen

Från den kungliga sidan användes ett flertal strategier för att avleda uppmärksamheten ifrån kungen, och ikläda aktionen en skrud av rättslig giltighet. Det var förstås inte meningen att det hela skulle uppfattas som ett uppenbart regelbrott eller en godtycklig slakt, utan som en väl överlagd, medvetet utförd, enligt ”lagen” godkänd rättsprocess. På så vis hade man skapat sig en slags försäkring mot eventuella anklagelser som i efterhand skulle kunna uppkomma. Möjligen hade massakern ej genomförts om man inte först kunnat garantera denna säkerhet. Det kan också vara förklaringen till det dröjsmål som verkar ha inträffat, då det sannolika är att besättningen avrättats först efter tre dagar.

Peder Swart använder sig i krönikan mycket skickligt av den tidigare presenterade anekdoten om ”bösseskytten”.¹⁹³ Kungen framstår, genom denna anekdot, inte som någon tyrann som av vrede och hämndgirighet kallblodigt avrättar sina fiender. Istället har kungen handlat behärskat och rationellt. Trots att han egentligen haft all

¹⁹³ Se sidan 57.

anledning att känna stor vrede mot den man som sårat flera av hans närmsta medarbetare, har han istället kunnat bortse från detta och velat bespara skyttens liv – det vore ju annars synd på en så god skytt, som kunde göra så stor nytta i Gustavs egen här. Det var alltså inte kungen som saknade barmhärtighet, utan istället var det snarast det egna krigsfolket som, i motsats till kung Gustav, handlade i affekt och krävde en fullständig vedergällning. Peder Swart använder alltså dessutom historien om bösseskytten för att visa att idén att avrätta var förankrad bland männen, och att den kanske rentav uppkom på deras förslag, snarare än som ett resultat av kungens blodtörstighet.

Troligen gav man de tyska knektarna en mer eller mindre realistisk möjlighet att lämna staden. Därigenom hade de trots allt till en början, på pappret, visats nåd. Det är också fullt möjligt att de verkligen lämnats några garantier i ersättning mot att lämna borgen. Hur det än var med den saken lämnade besättningen tveklöst borgen på eget bevåg. Kanske tog det då emot att ställa dem till svars. I så fall bestod deras brott enbart i att de hade försvarat sig. Dessutom hade de ju bara gjort sitt jobb som legoknektar. Men då knektarna inte omedelbart givit sig av, behövdes något göras. Kanske befarades det att de nu arbetslösa knektarna skulle stjäla eller på annat sätt ställa till med oreda i staden. Eftersom man uppenbarligen först visat dem nåd (med eller utan fri lejd) då de lämnat borgen, skulle det se illa ut om detta löfte bröts. Sannolikt är detta förklaringen till att de nu ställdes inför rätta av officiellt andra skäl. Genom att stödja Berend då denne i maj utfallit mot staden hade de tydligt tagit ställning för denne. Dessutom hade de vanhedrat och utsatt de män, som av kungen själv tillsatts som nya hövitsmän över Kalmar slott och län, för ”öffwerwåldh och orett”¹⁹⁴ trots att de officiellt fortfarande befann sig i kungens tjänst. Det kunde inte råda något tvivel om att det åtminstone *denna* gång rörde sig om rent förrådiska handlingar, menade den kungliga sidan.

Juryn som utfärdade domen bestod icke av någon kung, inte heller av dennes närmast sörjande utan av *formellt* opartiska tyska landsknektar: människor som säkerligen uppfattades som av samma skrot och korn som de som nu åtalades. Sådana människor skulle inte avlägga en orättvis dom. För sin samtid framstod därför säkert denna

¹⁹⁴ Renzel 1816, s. 46.

aktion som fullt rättvis och laglig dessutom, det var ju en gammal medeltida sedvänja att lösa militära rättsfall på det här viset. Genom att tillsätta en sådan jury markerades det dessutom tydligt att det rörde sig om ett *militärt* rättsfall och inte ett civilt. Hur pass oberoende juryn i själva verket var får var och en fundera över. Kanske kom initiativen från kungen och juryn hade i så fall bara att godkänna dennes förslag. Genom att först döma soldaterna till stegling klassades de tyska knektarna på ett plan som förrädare. Men varför ”bleffwo thee benådett till sverdet”, som Clement Renzel uttrycker det? Det råder hur som helst ingen tvekan om att detta var ett formellt förmildrande av domen, eftersom halshuggning med svärd tveklöst var det mer hedervärda alternativet. Förmodligen ligger förklaringen i det opassande i att förklara legoknektar, som per definition slogs professionellt och utan politiska motiv, som förrädare. Kanske ansåg juryn också att det fanns reella förmildrande omständigheter eller tveksamheter kring om knektarna verkligen handlat förrädiskt. Om kungen var initiativtagare till domen kan han av propagandistiska skäl ha velat mildra domen för att den på så vis skulle framstå som mindre provocerande. I vilket fall vore det betydligt mindre kontroversiellt att istället utdela en dom som innebar en ”passande” soldatdöd med svärdet. Kanske upplevde också knektarna själva att det var en nåd som de nu visades!

6.5.7 Folkets roll och kulturella föreställningar om det legitima våldet

Med tanke på vad som, för den tidigmoderna perioden, ansetts vara en typisk brutalisering i det europeiska civila samhället i allmänhet, framstår våldsaktioner av detta slag som mindre iögonenfallande. Tendensen att betrakta särskilt soldater, utlänningar och luffare som typiska representanter för brottsligheten kan också ytterligare ha frammanat denna reaktion. I kungens brev från sommaren 1525 påpekade denne att han var medveten om det missnöje som allmogen i trakten kände för tyskarnas styre. Många är de forskare som framhållit att den tyska antipatin vid det här laget var utbredd i stora delar av Sverige, och inte minst i Kalmar. Jag är dock benägen att tro att eventuell folklig illvilja, i detta fall, i första hand berodde på just det faktum att de var soldater, och inte utlänningar. I vilket fall försökte kungen ytterst medvetet utnyttja, möjligen också ytterligare framkalla, sådana känslor. Genom att ta avstånd från Berend von Melen kunde han dessutom visa på en lyhördhet och en benägenhet att ta itu med folkligt missnöje, samtidigt som han

vände den publika opinionen mot den tyska adelsmannen och dennes anhängare. Avrättningarna kunde genomföras smidigt och utan motstånd eftersom man åberopat detta påstådda missnöje. Om den tyske riddarens administration i sig verkligen hade varit något att klaga över är svårare att säga. Däremot kan man vara nästan säker på att hans popularitet utsattes för en tuff prövning under belägringsmånaderna sommaren 1525 då Kalmars medborgare måste ha utsatts för en mycket svår påfrestning. Vid den tid då slottet fallit måste befolkningen ha varit oerhört trötta på soldater och krig överhuvudtaget, och särskilt med tanke på hur arbetslösa knektar brukade bete sig så har det funnits starka incitament också från befolkningen att vilja se avrättningarna genomförda.

Förmodligen spelade det av dessa skäl mindre roll om något av den medeltida riddar- och hövlighetskulturen fortfarande utövade inflytande över folks sinnen. Belägringsföring ansågs dessutom vara ett särskilt kapitel, i vilket man inte på samma sätt behövde respektera de enskilda soldaternas rättigheter. Det råder heller inte något tvivel om att de omfattande våldsamheterna vid den föregående striden vid Kalmar slott har varit en av de främsta förklaringarna till att besättningen så skoningslöst straffades. Visserligen utgjorde den kvarvarande styrkan inte längre något direkt militärt hot, men samtidigt rådde de gamla uppfattningarna fortfarande om det rättmätiga i att behandla besegrade garnisonsstyrkor på detta sätt. Dessutom har sannolikt den gamla uppfattningen om det rättmätiga i att plundra, och på andra sätt brutalt gå fram mot en erövrade fästning, gjort sig påmint också denna gång. Uppfattningen om det legitima vedergällningsvåldet gjorde sig dessutom allt mer gällande och utrensningar av det här slaget var inte fullt så ovanliga längre. Dessutom hade ju de besegrade ändå fått dö som soldater genom halshuggning, vilket bör ha ansetts som en acceptabel lösning. Beslutet att avrätta samtliga kvarvarande kan ha varit uppseendeväckande och ansetts som en ovanlig företeelse men knappast, för sin samtid, varit *alltför* provokativt. Kanske var det som Clement Renzel yttrat inte helt osant: att de erövrade verkligen skrikit efter de besegrades blod.

När domen väl fallit hade slottsgarnisonen i varje fall längre inte någon att vädja till. Någon hjälp fanns inte längre att söka för de isolerade knektarna. Där fanns inte någon som kunde eller hade intresse av att betala någon lösen för deras räkning. Det

fanns inte heller någon enda aktör som tyckte sig ha några egentliga incitament att försvara knektarna, eller göra några som helst ansatser att förhindra det förestående blodbadet.

Den huvudsakliga målsättningen med detta arbete har varit att försöka spåra orsakerna till varför garnisonen på Kalmar slott i juli år 1525 massakrerades och dödades till så gott som sista man.

Den mest slående förklaringen är soldaternas, och särskilt legoknektarnas, utsatta position. Trots att deras status vid denna tid var förhållandevis hög, med anledning av den stora efterfrågan på knektar som rådde, så visar undersökningen att de även vid denna tid kunde behandlas mycket illa. Viktigt var att de i praktiken, förmodligen också genom fällande juryutslag, hade stämplats som förrädare då de direkt eller indirekt understött riddaren Berend von Melen i dennes tvist med den svenske kungen Gustav Eriksson (Vasa). En troligen ännu viktigare förklaring var dock det faktum att knektarna även efter slottets fall valt att stanna kvar i Kalmar och hålla ihop, för att på så vis undvika att bli alltför socialt utsatta. De har då ansetts som en börda, förmodligen också av Kalmar stads befolkning, och åtal har på nytt väckts mot knektarna, denna gång av formellt andra skäl.

Framför allt kungen måste ses som huvudsakligen ansvarig till utfärdandet av dödsdomarna, men även Berend von Melens ihärdiga försvarande av de egna intressena får sägas tillhöra de mest uppenbara orsakerna. Landsknektarnas val att göra idogt motstånd måste också ses som en förklaring, även om det utan tvivel var svårt för den enskilde knekten att dra sig ur det redan igångsatta maktspelet som de dessutom var ekonomiskt ytterst beroende av. Eftersom de inte omedelbart lagt ner vapnen ansågs de enligt gammal militär rättspraxis ha förverkat rätten till sina liv. Trots detta har den kungliga sidan tydligen haft ett behov av att i flera avseenden rationalisera och även formellt legalisera avrättningarna för att på så vis eliminera eventuella anklagelser om rättsövergrepp. Ännu vågade inte den svenske kungen riskera en stämpel som tyrann eller envåldshärskare.

På det mer bakomliggande, strukturella planet framstår tidens otydligt definierade relationer mellan olika instanser i samhället som en viktig orsak. Kungen och Berend von Melen verkar ha haft genuint skilda rättsåskådningar. Dessutom var lojalitetsbanden mellan makthavare, befäl och soldater svaga, och rättigheter och

skyldigheter var otydligt definierade i kontrakt eller motsvarande akter, om de alls hade satts på pränt. Symtomatiskt är att Berend von Melen svävade i gränslandet mellan flera roller: å ena sidan befäl, administratör inom det militära och riddare – men också jordägare, ingift släkting till kungen och en bricka i det politiska maktspelet, alldeles oavsett om detta hade varit hans intention eller ej.

För de flesta nutida betraktare framstår det systematiska avrättandet av uppemot hundra människor som en särskilt iögonfallande och avskyvärd händelse. Det är också troligt, att människorna i Kalmar denna dag har känt en hel del avsky inför det våldsdåd som utspelade sig nästan precis framför dem. Samtidigt var våld, även grovt sådant, en naturlig och återkommande del av det tidigmoderna samhället. Centralmakten svarade med ett allt grövre vedergällningsvåld, ofta med det Gamla Testamentet som rättslig förebild. Den utdragna avrättningsproceduren måste i detta fall rimligen ha upplevts som, även för denna brutala tid, extraordinär - men även bland folket verkar principen om det legitima vedergällningsvåldet ha accepterats. Åtminstone dessa människor ansågs ha förtjänat sitt grymma öde.

Vad är egentligen ett ”blodbad”? Kan den händelse som varit föremål för denna uppsats klassas som ett sådant? I så fall, var det en extraordinär händelse som förtjänar en mer framträdande plats i vårt kollektiva minne? Författaren har i någon mån (se inledningen) försökt bilda sig en uppfattning om hur massakern i Kalmar 1525 i olika sammanhang tidigare har framställs. Ändå faller dessa aspekter egentligen utanför ramen för uppsatsen. För riktigt tillfredsställande svar på dessa frågor skulle fallet behöva jämföras med andra mer omfattande våldsdåd av detta slag. Å ena sidan skulle en sådan undersökning kunna jämföra premisser, orsaker och konsekvenser; men även rent historiografiska aspekter skulle som sagt vara intressanta att titta närmare på. Efter att ha arbetat ingående med fallet i föreliggande studie anser jag det ändå lönt att fälla några mer spontana kommentarer kring fallets ställning och ställa några frågor inför framtida forskningsinsatser.

Det som är slående, vid exempelvis en litteratursökning på den stora litteraturdatabasen Libris, är att nästan all litteratur skriven om blodbad i Sverige avhandlar antingen *Stockholms blodbad* (1520) och *Linköpings blodbad* (1600). Särskilt Stockholms blodbad intar en särställning och är förmodligen en av de flitigast studerade händelserna i svensk historia. Av denna anledning kan vi bara rent *teoretiskt* tala om blodbad i generell och allmän bemärkelse; i praktiken är begreppet så pass nära kopplat till Stockholms blodbad och dess specifika omständigheter att det är svårt att undvika att använda det som måttstock när vi bedömer också andra händelser som rubriceras blodbad. Samtidigt råder inte tydlig konsensus kring vad ordet *blodbad* syftar på. Den minsta gemensamma nämnaren är onekligen det någorlunda samtidiga avrättandet av ett flertal personer. Så långt är ordet mycket snarlikt framför allt ordet *massaker*. Nationalencyklopedien likställer rentav dessa båda ord. Det går dock inte att bortse från att orden, trots den mycket snarlika betydelsen, används i lite olika sammanhang.

Blodbadsbegreppet har å sin sida mer politiska förtecken. Det verkar i första hand syfta på historiska avrättningar – man skulle alltså kunna säga att det är ytterst tveksamt om ett nytt ”blodbad” skulle kunna äga rum idag. Ordet massaker förefaller

enligt min mening mer neutralt och tidlöst. Ett närliggande exempel är de idag skrämmande vanligt förekommande dödsskjutningarna på skolor inte minst i USA men även i andra delar av världen, som brukar rubriceras som ”massakrer”, ”avrättningar”, ”dödsskjutningar” eller liknande.

Jag tycker mig kunna se att det till båda orden finns ett kopplat uttalat subjekt. Man skulle alltså inte kunna säga att naturkatastrofer orsakar massakrer utan det behövs en eller flera aktörer som *teoretiskt* skulle kunna hållas ansvariga. I praktiken kan det dock vara svårare. När jag skriver dessa rader befinner sig sedan någon vecka landet Israels trupper inne i Gazaremsan med avsikt att avväpna organisationen Hamas. I den intensiva nyhetsbevakningen uppfattade jag häromdan en svensk journalist som beskrev vad som hände som en ”massaker” på de civila bosatta i Gazaremsan, som av misstag dödas då de israeliska trupperna tränger allt längre in i området. Bör man hålla med denne journalist om att denna benämning är rättvisande? Å ena sidan dör människorna som resultat av mänskliga handlingar. Å andra sidan saknas ett riktigt självklart subjekt – vem bär ansvaret för dessa oskyldigas död? Bör det sägas vara Israel eller Hamas? Är det företrädesvis politiska ledare, folket som helhet, enstaka grupper i samhället eller kanske soldaterna som håller i vapnen?

Andra kopplingar och associationer till blodbadsbegreppet finns, men de är inte lika självklara. En aspekt är de tydligare politiska förtecknen. Frågan är dock om begreppet *endast* bör syfta på politiskt motiverade avrättningar. Kanske är det avsaknaden av en juridiskt giltig rättsprocess som gör fallet till ett blodbad? Ett annat sätt att se på saken är att det istället är avrättningarnas *utförande* som är avgörande. Halshuggningen av ett stort antal människor blir definitivt blodigt, i motsats till om man istället skulle exempelvis hänga eller bränna offren. Det är inte speciellt utsvävande att anta att de som bevittnade dessa avrättningar verkligen upplevde det hela som ett blodbad i ordets bokstavliga bemärkelse. På dessa punkter finns inget riktigt enhetligt svar.

Om man försöker använda Stockholms- och Linköpings blodbad som typexempel, så finns där en del gemensamma drag men också olikheter. I båda fallen dödades ett flertal människor under en klart begränsad tidsperiod (knappast längre än en dag), på samma plats, under samma omständigheter, med samma bödel (möjligen flera bödlar

men ett klart begränsat antal) och med liknande (om inte exakt samma) metod – halshuggning. Den kanske enskilt viktigaste faktorn är dock att dessa båda händelser har blivit särskilt *ihåtkomna*, av flera skäl. Bortsett från händelsernas faktiska konsekvenser har de framför allt kommit att *symbolisera* viktiga omsvängningar i den svenska politiken. Inte minst utgör blodbadet i svensk historia någon slags sinnebild för 1500-talets dramatiska uppgörelser med företrädare för inflytelserika politiska grupperingar. Stockholms blodbad var Christian II:s uppgörelse med fienderna till Kalmarunionen, som i sin tur på allvar utlöste den svenska självständighetskampen. Linköpings blodbad var Karl IX:s uppgörelse med Sigismunds anhängare och vad man uppfattade som katolska sympatier i det svenska styret. Båda blodbadet innebar dessutom likviderandet av ett flertal inflytelserika individer. Samtidigt finns där också skillnader. Medan Stockholms blodbad innebar uppemot 100 människors död var det inte närmelsevis lika många som avrättades i Linköping. Enligt allmänna uppgifter rörde det sig om endast fem högdagliga män. En annan skillnad var att Stockholms blodbad kännetecknades av en större godtycklighet: här avrättades människor som inte rimligen kunde hållas ansvariga för det de anklagades för. I Linköping hade det dessutom hållits en egentlig rättegång, vilket inte kan sägas om vad som hände i Stockholm.

Dessa två blodbad dominerar alltså i den traditionella svenska historieskrivningen och dessa två fall är de enda som i alla lägen benämns som ”blodbad”. Det finns dock fall som i *vissa* sammanhang benämns på samma sätt. För att belysa denna problematik tänkte jag ta upp tre av de exempel som jag stött på. Bland annat finner man det som har kallats *Åbo Blodbad* och det som (i de flesta fall) kommit att kallas *Kalmar blodbad*. Dessa fall har dock hamnat i skuggan av Linköpings eftersom de tre blodbadet egentligen är ”delar” av samma blodbad med samma omständigheter och motiv (hämndaktioner mot Sigismunds anhängare från hertig Karls sida). Händelserna i Åbo och Kalmar har därför snarast setts som krusningar på ytan inför händelserna i Linköping, som blev det som av svenska historiker särskilt har lyfts fram.

För bara något år sedan skrev journalisten (även om han i vissa sammanhang kallas historiker) Kurt Lundgren om vad han kallar ”Ölands blodbad” i sin bok *Kalmar Slotts Förrädare: Blodbadet på Öland – ett 400-års minne*. Lundgrens bok är ett

utmärkt exempel på de varför denna diskussion är viktig. Lundgren själv kallar avrättningarna av 13 ölänningar år 1611 ”det största blodbadet i Sverige någonsin”. Visserligen är det positivt att Lundgren lyfter fram detta bortglömda kapitel i svensk historia, men det finns också tydliga drag av anakronism och moralism i hans argumentation. Bland annat eftersom man denna gång anklagat och avrättat helt ”vanliga” människor, och inte adelsmän eller politiker, är Lundgrens undersökning intressant. Men frågan är hur Lundgren tänker när han hävdar att det är det värsta blodbadet i svensk historia. Det finns uppenbarligen en risk att blodbadsbegreppet missbrukas.

En stor mängd döda är nämligen inte heller en garanti för att den professionella historikern skall ägna fallet desto större intresse. Att det är Stockholms blodbad, och inte Ölands, som omnämns i historieböckerna har självklart sin förklaring. Ett annat utmärkt exempel på detta är den händelse som ibland kommit att kallas *Ronneby blodbad*. Bland annat Blekinge Museum använder föga förvånande denna benämning. När Erik XIV och de svenska trupperna intog det då danska Ronneby år 1564 dödades uppskattningsvis 2000 civila offer som resultat av den svenska vandaliseringen av staden. Denna förhållandevis stora siffra till trots är händelsen inte speciellt omnämnd i svensk historieskrivning. Orsaken till detta är att denna typ av behandling i krig ansågs accepterad och föga iögonenfallande. Man kan också hävda att händelsen inte ändrade de politiska konjunkturen. Om man anser att historieämnets syfte är att fokusera på förändringar är kanske inte Ronneby- eller Ölands blodbad prioriterat stoff. Men, ur ett mer kulturellt perspektiv kan dessa händelser anses betydligt mer intressanta. Vad det är som bör anses viktigast får var och en – historiker och icke-historiker – ha sin egen åsikt om.

Så vilket var då egentligen ”Kalmar blodbad”? Problemet är att det finns flera kandidater till titeln: å ena sidan massakern 1525, men också hertig Karls mördande av Sigismunds anhängare efter erövringen av slottet år 1599, och slutligen kung Hans grovt rättsvidriga slakt på Kalmars råd och borgare år 1505. Kanske finns där också ytterligare kandidater som ännu icke uppmärksammats. Ingen av dessa nämnda tre händelser kan sägas ha ”monopol” på den spektakulära titeln. Vanligast är, delvis av traditionella skäl, att 1599 års fall tilldelas den. En annan aspekt är att de avrättade den gången tillhörde den mäktiga aristokratin, ett faktum som i

sammanhanget inte får underskattas. Lars Olof Larsson utpekar, i sin förhållandevis nya boksvit om svensk senmedeltid och Vasatid, istället 1505 års händelser som ”Kalmar blodbad”. Vad jag vet är han först om detta. Liksom 1525 års händelser är denna massaker idag nästan helt bortglömd och förtjänar definitivt en egen utredning. Alla tre fallen är intressanta rättsfall. Förutsättningarna var dock så pass olika att det är svårt att på ett tillfredsställande sätt jämföra dem, eller värdera det ena eller andra som av större historiskt ”värde”.

Fallet från år 1525 kan dock ses som en politisk och symbolisk uppgörelse med tyska och vad kungen uppfattade som självsvåldiga influenser i det svenska riket. Dessutom ställer det sig, sett till antalet avrättade, närmast i paritet med blodbadet i Stockholm 1520. Det var för övrigt endast fem år som skilde de två händelserna åt. Båda gångerna rörde det sig om en tämligen systematisk, ytterst kallblodig utrensning och avrättning av uppemot ett hundratal motståndare som redan var oskadliggjorda och bad om nåd. Tillvägagångssättet var halshuggning med svärd. I båda fallen verkar dessutom en stark och föga nådig kung ha varit den utlösande faktorn. Med alla dessa fakta på handen, ligger det nära till hands att verkligen benämna massakern från 1525 som ”Kalmar blodbad”.

Följderna av de båda utrensningarna skiljde sig dock åt dramatiskt. Medan Kristian II:s beslut blev (åtminstone för honom själv och hans anhängare) fullständigt förödande, var det inte många som lät sig uppröras av Gustav Erikssons aktion. Han satt även fortsättningsvis i säkert bo. Förklaringarna till detta faktum kan läsaren säkert utan svårighet föreställa sig, efter att ha tagit del av detta arbete. Om den mycket blodiga och spektakulära dagen i Kalmar i juli 1525 bör det bland Kalmarborna ha talats en hel del, åtminstone den första tiden. Men sedan glömdes det bort och in i våra dagar har det visats ett mycket svalt intresse. Sedan klubban väl fallit har domen knappast ansetts kontroversiell nog att ytterligare diskuteras. Kanske är det just detta faktum som i sammanhanget är det mest intressanta. Kanske är det just detta som gör att blodbadet i Kalmar 1525 även fortsättningsvis *är* värt att uppmärksamma. För denna gång sågs det systematiska halshuggandet av uppemot ett hundratal individer som en fullt laglig aktion.

KÄLLFÖRTECKNING OCH REFERENSER

- Almqvist, Johan A. (red). 1864a. *Konung Gustaf den förstes registratur 1*, 1524. Stockholm: Norstedt.
- Almqvist, Johan A. (red). 1864b. *Konung Gustaf den förstes registratur 2*, 1525. Stockholm: Norstedt.
- Almqvist, Johan A. (red). 1887. *Konung Gustaf den förstes registratur 10*, 1535. Stockholm: Norstedt.
- Ambrius, Jonny. 1996. *Att dömas till döden: Tortyr, kroppsstraff och avrättningar genom historien*. Vällingby: Strömbergs.
- Behre, Göran, Lars-Olof Larsson & Eva Österberg. 2001. *Sveriges historia 1521-1809: Stormaktsdröm och småstatsrealitet*. Stockholm: Liber.
- Duffy, Christoffer. 1996 (1979). *Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World 1494-1660*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Edén, Nils (red). 1912. *Konung Gustaf I:s krönika*. Stockholm: Ljus.
- Harrison, Dick. 1997. "Murder and execution within the political sphere in fifteenth-century Scandinavia". I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning* Band 63 Häfte 2, 259-279.
- Harrison, Dick. 2002. *Sveriges historia Medeltiden*. Stockholm: Liber.
- Harrison, Dick. 2003. *Europa i världen – Medeltiden*. Stockholm: Liber.
- Hildebrand, Emil. 1901. "Gustav Vasa och Berend von Melen". I *Historisk tidsskrift* 21, 245-316.
- Hofrén, Manne. 1961. *Historieglimtar från Kalmar Slott*. Kalmar: Barometern.
- Holm, Torsten. 1923. *Svensk krigföring under rikets tillblivelse- och tillväxtperiod*. Stockholm: Militärlitteraturföreningen.
- Huldén, Lena. 2008. *Med blod och svärd 1000-1520*. Helsingfors: Schildts.
- Häthén, Christian. 2004. *Stat och straff: Rättshistoriska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Keen, Maurice. 1965. *The Laws of War in the Late Middle Ages*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Landgren, Lars-Folke. 2008. *Tvekampen 1521-1611*. Helsingfors: Schildts.
- Larsson, Lars J. 1986. *Sören Norby och Östersjöpolitiken*. Malmö: Liber.

- Larsson, Lars-Olof. 1967. "Gustav Vasa och den nationella hären". I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning* Band 33, 250-269.
- Larsson, Lars-Olof. 2002. *Gustav Vasa: landsfader eller tyrann?* Stockholm: Prisma.
- Mallett, Michael. 1999. "Mercenaries". I *Medieval Warfare: A History*, Maurice Keen (red.), 209-229. New York: Oxford University Press.
- Nicholson, Helen. 2003. *Medieval Warfare : Theory and Practice of War in Europe, 300-1500*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Odén, Brigitta. 1967. "Naturaskatter och finanspolitik – ett finansiellt dilemma". I *Scandia: Tidsskrift för historisk forskning* Band 33, 1-19.
- Olsson, Martin. 1944. *Kalmar Slotts Historia I: Tiden intill 1300-talets mitt*. Stockholm: Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.
- Redlich, Fritz. 1965. *The German Military Enterpriser and His Work Force: A Study in European Economic and Social History* Volym I. Wiesbaden: Franz Steiner.
- Ruff, Julius R. 2001. *Violence in Early Modern Europe 1500-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Törnquist, Leif. 2007. *Svenska borgar och fästningar: en historisk reseguide*. Stockholm: Medströms.

Internetkällor

- Carlsson, Gottfrid. 1918. "En stridsskrift af Berend von Melen mot Gustaf Vasa: Ett fynd i universitetsbiblioteket i Jena". I *Nordisk tidsskrift för bok- och biblioteksväsen* 5, 1-44. <http://runeberg.org/bokobibl/1918/>. [Avläst den 8/1 2009]
- Renzel, Clement. 1816. "Clement Rensels Berättelse; hörande till Konung Gustafs I:s Historia". I *Handlingar rörande Skandinaviens Historia* II, Kungliga samfundet, 13-54. Elméns och Gransbergs Tryckeri. http://books.google.se/books?id=qwcPAAAAYAAJ&printsec=titlepage&source=gbs_summary_r&cad=0#PPA13,M1. [Avläst den 8/1 2009]

BILAGA 1 – DEN YNGRE MEDELTIDSBORGENS UTFORMNING

Bilaga 1 visar Kalmar slott i sitt "ursprungliga" skick, ungefär så som det såg ut vid belägringen 1525. Bilden är hämtad ifrån *Kalmar Slotts Historia I: Tiden intill 1300-talets mitt* av Martin Olsson (s. 213) och är en rekonstruktion baserad på Olssons mycket omfattande utgrävningar av slottet som pågick i flera decennier under 1900-talets tidigare del. Bilden har tecknats av Bertil Kumlien. En modell, som skall ses som en förlaga till bilden, finns ännu idag för allmänt beskådande i det så kallade "modellrummet" på Kalmar slott.

I norr och väster syns de två porttorn, som utgjorde det enda sättet att ta sig in i slottet för en belägrare utan artilleri eller särskild belägringsutrustning. Enda undantaget är den enkla ingången i det södra vallpartiet som av andra skäl var svårforcerad. Den förhållandevis tunna ringmuren skall dock, som framgått, vid striderna år 1525 till stora delar ha blivit sönderskjuten. Innanför denna återfinns den yttre borggården, där försvararna skall ha grävt de torrgravar som skall ha bidragit till att hålla angriparna tillbaka.